

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики**

Кваліфікаційна робота

***Лінгвістичні особливості назв страв і напоїв у текстах
кулінарних книг***

**Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма
Філологія (Українська мова і література, англійська мова)**

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Проць Віталія Володимировича

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Бачинська Галина Василівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ	7
1.1. Поняття діалектизму в сучасній лінгвістиці	7
1.2. Історія вивчення та інтерпретації діалектизмів у художньому доробку українських письменників	17
РОЗДІЛ 2. ДІАЛЕКТИЗМИ В МОВІ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	30
2.1. Діалектна лексика повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»: типологія та функціональні особливості	30
2.1.1. Власне лексичні діалектизми у повісті	32
2.1.2. Лексико-граматичні різновиди діалектної лексики	36
2.1.3. Лексико-фонетичні діалектизми та їх роль у мовній характеристиці персонажів	40
2.2. Особливості діалектизмів у романі Марії Матіос «Солодка Даруся»	43
2.2.1. Лексико-фонетичні діалектизми	46
2.2.2. Лексико-граматичні типи діалектної лексики	49
2.2.3. Власне лексичні діалектизми та їх функції в тексті	54
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ДІАЛЕКТНОЮ ЛЕКСИКОЮ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	60
3.1. Діалектизми як навчальний матеріал у шкільному курсі	61
3.2. Педагогічний потенціал творів Марії Матіос у формуванні мовної компетентності	65
3.3. Методичні прийоми роботи та навчально-методичні матеріали з діалектною лексикою на уроках мови	68
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77

ВСТУП

Сучасна українська лінгвістика дедалі активніше звертається до питання функціонування діалектної лексики в художньому мовленні, адже діалектизми не лише збагачують мовну систему, а й репрезентують культурну пам'ять народу, етнічну ідентичність та національно-мовний світогляд. У художній прозі діалектизми виконують важливу стилістичну, образотворчу й прагматичну функції: вони відтворюють локальний колорит, окреслюють середовище, увиразнюють мовні портрети персонажів і демонструють індивідуально-авторську манеру письма.

Особливої уваги в контексті такого підходу заслуговує творчість Марії Матіос – однієї з найпотужніших сучасних українських письменниць, чия проза органічно поєднує глибинні культурні коди Буковини, елементи народної духовної традиції та власну мовотворчу індивідуальність. Її твори насичені діалектною лексикою, специфічними локальними реаліями та мовними формами. Аналіз діалектизмів у прозі письменниці дає змогу простежити не лише особливості локального мовного середовища, а й глибинні механізми творення мовної особистості автора.

Проблема функціонування діалектної лексики має також вагомий методичний вимір. Тексти Марії Матіос є ефективним навчальним матеріалом для формування лінгвокультурної, комунікативної та стилістичної компетентностей учнів, адже вони максимально наближують школярів до живої народної мови, стимулюють розвиток мовного чуття та інтересу до українських говорів. Уведення діалектизмів у навчальний процес сприяє формуванню поваги до мовного різноманіття, розширює лексичний запас і забезпечує усвідомлення учнями багатства української мовної традиції.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного аналізу діалектної лексики у творах М. Матіос та потребою

розроблення методичних підходів до використання такої лексики на уроках української мови й літератури. Інтеграція лінгвістичних і педагогічних аспектів забезпечує наукову та практичну значущість дослідження.

Мета роботи – комплексно проаналізувати діалектизми у творах Марії Матіос та обґрунтувати методичні засади їх ефективного опрацювання на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Поставлена мета передбачає вирішення низки таких **завдань**:

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення діалектизмів у сучасному мовознавстві та визначити їх класифікаційні типи.

2. Окреслити особливості художнього дискурсу М. Матіос і з'ясувати роль діалектної лексики у творенні мовної індивідуальності авторки.

3. Проаналізувати структурно-семантичні особливості діалектизмів у вибраних творах письменниці («Солодка Даруся», «Черевички Божої Матері» та ін.).

4. Визначити стилістичні та функціональні характеристики діалектизмів у прозі М. Матіос.

5. Систематизувати діалектну лексику творів письменниці за її структурними та семантичними ознаками.

6. Обґрунтувати педагогічний потенціал творів М. Матіос у формуванні мовної та культурної компетентностей учнів.

7. Розробити методичні прийоми та вправи для роботи з діалектною лексикою на уроках української мови та літератури.

8. Створити фрагменти уроків або навчально-методичних матеріалів, спрямованих на опрацювання діалектизмів у текстах письменниці.

Об'єкт дослідження – Діалектна лексика як елемент художнього мовлення та засіб стилістичного моделювання у сучасній українській прозі.

Предмет дослідження – структурно-семантичні та стилістичні особливості діалектизмів у творах Марії Матіос, а також методичні засади їх опрацювання на уроках української мови.

Матеріал дослідження – художні тексти Марії Матіос, зокрема повість «Черевички Божої Матері», роман «Солодка Даруся», науково-методична література, чинні навчальні програми з української мови для закладів загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти під час вивчення української мови та літератури. Комплексний аналіз діалектизмів у творах Марії Матіос, здійснений у межах роботи, дає можливість: поглибити лінгвістичні знання учнів про природу та типологію діалектизмів, розширити їхнє уявлення про варіативність української мови та її регіональні особливості; формувати мовну, комунікативну та культурну компетентності школярів через роботу з текстами М. Матіос, у яких діалектна лексика виступає важливим носієм національної ідентичності, історичної пам'яті й духовних цінностей. Результати дослідження мають прикладний характер і можуть бути використані як у роботі вчителів-словесників, так і в укладанні навчально-методичних посібників, підготовці факультативних занять, лінгвістичних студій і проєктної діяльності учнів.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні уявлень про природу, класифікацію та функціонування діалектизмів у сучасній українській мові. Робота уточнює структурно-семантичні та стилістичні особливості діалектної лексики на матеріалі творів Марії Матіос, збагачуючи лінгвістичні підходи до аналізу художнього тексту. Отримані результати доповнюють сучасні теоретичні дослідження української діалектології, лексикології та стилістики художнього мовлення.

Методи дослідження. У роботі використано такі методи:

описовий метод – для фіксації й систематизації діалектної лексики; лінгвістичний аналіз (семантичний, словотвірний, фонетичний) – для з'ясування особливостей структури та функцій діалектизмів; контекстуально-інтерпретаційний метод – для встановлення ролі діалектизмів у художньому дискурсі; порівняльно-зіставний метод – для узагальнення лінгвістичних характеристик діалектизмів у різних творах письменниці; стилістичний аналіз – для визначення функціонального навантаження діалектної лексики; методика лінгвістичного експерименту та моделювання – для розроблення вправ і навчальних матеріалів; педагогічний аналіз – для обґрунтування доцільності використання творів М. Матіос у навчальному процесі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексний аналіз діалектизмів у вибраних творах Марії Матіос у поєднанні з обґрунтуванням методичних засад їх опрацювання в закладах загальної середньої освіти. У межах дослідження уточнено класифікаційні типи діалектизмів, характерні для ідіостилю М. Матіос; виявлено та систематизовано структурно-семантичні й функціонально-стилістичні особливості діалектної лексики її художнього дискурсу; розкрито роль діалектизмів у формуванні мовної індивідуальності письменниці та специфіці наративу; визначено педагогічний потенціал діалектної лексики у творах авторки як засобу розвитку мовної й культурної компетентностей учнів.

Апробація результатів дослідження: матеріали дослідження виголошені на Всеукраїнській студентській конференції «Актуальні питання сучасної філології та журналістики».

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку літератури. Загальний обсяг роботи становить 82 сторінки (основний текст викладено на 76 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Поняття діалектизму в сучасній лінгвістиці

У сучасній лінгвістиці поняття діалектизм трактується як мовна одиниця, що функціонує в межах певного територіального, соціального або історичного різновиду мови та відрізняється від загальнолітературної норми своєю фонетичною, лексико-семантичною, граматичною чи словотвірною специфікою. Діалектизми становлять важливий пласт національної мовної системи, оскільки відображають регіональну культурну традицію, локальні форми народного досвіду, особливості господарської діяльності, побуту, а також історичні контакти носіїв.

У наукових студіях діалектизми визначають як одиниці, що мають обмежену сферу вживання, тобто властиві переважно певним говором або групі говорів. Вони протиставляються літературній мові, яка ґрунтується на загальнонаціональних нормах і є наддіалектним утворенням. Проте сучасні підходи підкреслюють, що діалектизми не є «відхиленнями» або «помилками», а виступають закономірним компонентом поліфонічної структури мови.

Сучасна лінгвістика наголошує, що діалектизми – це не лише об'єкти територіальної диференціації, а й важливе джерело для вивчення розвитку літературної мови. Частина діалектних елементів із часом потрапляє до загальнонаціонального мовного обігу, збагачує словниковий склад і слугує джерелом стилістичної експресії.

Науковці приділяють значну увагу функціональному аспекту діалектизмів у художніх текстах. У сучасній літературі вони виконують стилістичні завдання: локалізують події, передають мовний колорит спільноти, моделюють національно-ментальне тло, характеризують

персонажів. Відтак діалектизми виступають не лише мовною, а й естетичною та культурною категорією.

У сучасній лінгвістиці діалектне мовлення розглядають як повноцінний і рівноправний різновид національної мови, що зумовлює зростання інтересу до його літературної репрезентації. Оскільки літературна мова та її норми мають історично змінний характер, оцінка певних мовних одиниць як діалектизмів також змінюється з часом. «У нормативних словниках сучасної української мови наявна значна кількість діалектних слів. Відповідні стилістичні ремарки біля таких слів свідчать про сферу їх поширення й про те, що вони перебувають у межах загальнолітературної норми» [19, с. 14 – 15].

Мовознавці виділяють два основні підходи до визначення діалектизмів:

- 1) «це всі слова, що вживаються в говірці» [40, с. 221];
- 2) «говіркові слова, які не використовуються в літературній мові або відрізняються від нормативних слів» [49, с. 48].

Дослідники по-різному трактують термін «діалектизм(и)».

З точки зору С. Єрмоленко, «Діалектизми – слова або словосполучення, характерні для мови певних територій» [17, с. 49].

П. Гриценка сверджує, що «діалектизм – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» [8, с. 146].

О. Селіванова тлумачить означене поняття так: «діалектизм – це слово або сполука, які не належать до літературної унормованої мови, а до регіональних діалектів цієї мови» [46, с. 126].

Дослідники-діалектологи підкреслюють важливість максимально точного відтворення на письмі звукового образу діалектного слова. Зокрема, лінгвіст А. Зеленько наголошував на різноманітності українських діалектів. «Та навіть сам процес говоріння називають неоднаково в різних місцевостях України: в одних – говорять, або говорат, вогорат, говореть,

говорє, гварат, говорут, в інших же – гомонять або гомонеть, ще в інших – байуть, балакають, гадають, бесідують» [20, с. 39].

Риси говірки певної території часто відображаються в публіцистичних та науково-популярних. Водночас дослідники підкреслюють необхідність адаптації діалектних елементів до норм писемної та літературної мови. Одним зі способів адаптації діалектизмів є їхня фіксація у фольклорних записах, що сприяє інтеграції локальних мовних і культурних елементів у національну мову та культуру. М. Грушевський відзначав, що письмова форма української мови збагачує «культурний запас» суспільства. «У теперішніх часах, коли не стало старих універсальних культурних мов, і кожна народність на своїй мові старається розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурний запас, потрібний для життя і розвою своєї суспільності, – ця культура мови стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування» [51, с. 216]. Спільною рисою поданих трактувань діалектизмів є їх розгляд у зіставленні з нормативною літературною мовою. П. Гриценко наголошував, що на «ранніх етапах розвитку нової української літературної мови використання діалектизмів не регламентувалося і залежало від мовного досвіду письменника» [8, с. 146]. Він також підкреслював, що діалектизми слід відрізняти від одиниць, які були нормативними в територіальних варіантах мови, оскільки їхнє вживання не свідчило про порушення літературних норм.

Тлумачення діалектизму як мовного явища, що зазнає змін під впливом історичних процесів, докладно обґрунтувала С. Єрмоленко. Дослідниця підкреслює, що діалектні елементи не є сталими чи раз і назавжди визначеними: з перебігом часу їхній статус, функції та співвідношення з літературною нормою змінюються. Те, що в певну історичну епоху сприймалося як локальне або діалектне, може поступово переходити до загальнонаціонального вжитку, втрачати маркованість або

ж, навпаки, ставати більш помітним унаслідок культурних чи соціальних трансформацій. «Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін» [17, с. 199]. Таким чином, у розумінні С. Єрмоленко, діалектизм є динамічним компонентом мовної системи, чутливим до історичного контексту та змін у мовній практиці суспільства. Вона підкреслює послідовне й цілеспрямоване використання діалектизмів у художній літературі: «Щодо української художньої прози початку ХІХ століття було б некоректно говорити про стихійне використання діалектних джерел» [17, с. 198].

Дослідники виділяють кілька типів діалектизмів:

- акцентуаційні (відхиляються від літературної норми місцем наголосу, наприклад: подушка, одінац'іт', кропівка);
- фонетичні (відмінності у вимові: *лес, тазда*);
- лексичні (номінації локальних реалій: фіра, таляр, кобавка);
- словотвірні (варіанти морфемної будови: возівка замість візниця);
- морфологічні (різновиди закінчень чи форм: рукою → руков; ходжу → ходю);
- синтаксичні (регіональні моделі побудови речень);
- фразеологічні діалектизми, які зберігають локальні образи та символіку.

Акцентуаційні діалектизми – це різновид діалектної лексики, який відрізняється від літературної мови насамперед місцем наголосу. У різних говорах наголос може зміщуватися на інший склад, що створює відмінності у вимові й іноді впливає на ритмомелодику мовлення. Такі одиниці формуються внаслідок історичних фонетичних процесів, внутрішніх закономірностей розвитку окремих діалектів або впливу суміжних мовних систем. Наприклад, у деяких говорах зафіксовано

наголошення: кропіва замість літературного кропива́; одінац'іт' на відміну від нормативного одина́дцять; по́душка замість поду́шка.

Акцентуаційні діалектизми виконують важливу роль у відтворенні територіальної своєрідності мовлення, зберігають локальні традиції наголошування та слугують індикатором мовної належності носія певного говору. В художніх текстах такі форми дозволяють передати автентичність мовлення персонажів і створити точнішу мовну характеристику.

Фонетичні діалектизми – це різновиди діалектних одиниць, що відрізняються від літературної мови особливостями звукової будови. Вони виникають унаслідок специфічного розвитку фонетичних процесів у певних говорах і можуть охоплювати зміни у вокалізмі, консонантизмі, сполучуваності звуків, наголошуванні та просодичних характеристиках.

До основних фонетичних діалектизмів належать:

1. Відмінності у вимові голосних звуків. У говорах трапляється чергування [o], [e] з [i] або з нульовим звуком: вóйна замість літературного війна; хтіти замість хотіти; випадання голосного в позиції між приголосними.

2. Заміна голосних залежно від позиції. Наприклад, використання [e] на місці [a] після м'яких приголосних: в'іс'ілл'е замість весілля; нас'ін'е замість насіння.

3. Особливості вимови приголосних: заміна сполучення [хв] на [ф]: фіртка, фарту́х; уживання твердого [p] замість м'якого [p']: бурáк, говóру.

Фонетичні діалектизми відіграють важливу роль у формуванні звукової своєрідності територіальних говірок. Вони є показником регіональної належності мовців і допомагають автору художнього твору відтворити живу народну мову, поглибити мовний портрет персонажів та передати локальний колорит.

Лексичні діалектизми – це слова, які є характерними лише для певного діалектного ареалу й не використовуються (або майже не використовуються) в сучасній літературній мові. Вони становлять

найбільш чисельну групу діалектних одиниць і відображають побут, культуру, традиції та матеріальний світ носіїв певної території. Вони поділяються на підтипи: «1) власне лексичні (словникові); 2) етнографічні (етнографізми); 3) лексико-семантичні» [62, с. 209]. Основні риси лексичних діалектизмів:

1. Територіальна обмеженість. Лексичні діалектизми функціонують у межах однієї або кількох суміжних говірок: газда, газдиня, фіра, бануш (карпатський ареал); книш, бульба, флякоти (поліські говори).

2. Наявність власних назв для побутових реалій. Діалекти часто зберігають назви предметів і явищ, які літературна мова втратила або замінила іншими словами: стодола у значенні «комора»; плай – гірська стежка; кептар – безрукавка.

3. Відображення матеріальної та духовної культури регіону. У лексичних діалектизмах фіксуються місцеві традиції, ремесла, їжа, свята: колиба, трембіта, балабухи, кептур, куґа (обрядові та побутові реалії).

4. Вираження локального мовного колориту. Такі одиниці активно використовуються в художній літературі для створення правдоподібності мовлення персонажів і передачі автентики середовища.

С. Бевзенко визначає лексико-семантичні діалектизми як «слова спільного походження та однакової звукової форми, але з відмінними значеннями в різних говорах однієї мови» [2, с. 182]. Лексичні діалектизми є важливим джерелом інформації про історію мови й побут народу, засвідчуючи мовну різноманітність українського діалектного простору.

Словотвірні діалектизми – це лексичні одиниці, утворені за допомогою словотвірних моделей, які не характерні для літературної української мови, але є регулярними або поширеними в окремих діалектних говорах. У таких слів відрізняється не лише форма, а й спосіб творення: діалекти реалізують власні, інколи архаїчні чи локальні моделі словотвору, що не функціонують у літературній нормі. Ознаки словотвірних діалектизмів:

1. Нетипові для літературної мови суфікси, префікси чи форманти: суфікси -исько, -ун, -ище, -ись, -увач, -івник, -арка тощо в незвичних функціях.

2. Локальні словотвірні моделі, притаманні певному говору, напр.: утворення назв осіб із суфіксами -ак, -як, -чук, -юк.

3. Архаїчні засоби словотвору, що збереглися лише в говорах.

4. Поєднання словотворчих компонентів у формах, відсутніх у літературній мові.

Виділяємо такі типи словотвірних діалектизмів:

1. Суфіксальні діалектизми, найпоширеніша група: гарбузище – «великий гарбуз»; дітворак – «дитина; маленький»; хлопчисько у значенні «хлопчина бешкетник» (локальне); вечеря ник – «вечеря».

2. Префіксальні діалектизми: попід чистити – «злегка почистити»; дозбирати – у значенні «зібрати повністю»; попродавати – «розпродати все».

3. Префіксально-суфіксальні утворення, комбінації локальних словотворчих моделей: поплакувати – «поплакати трохи»; поспівати – «поспівувати час від часу»; погорбенитися – «стати зігнутим».

4. Складні діалектні слова, утворені за моделями, відсутніми в літературній мові: вітропень – «вітряна людина»; мотузярка – «жінка, що робить мотузки».

5. Діалектні демінутиви та okazіональні зменшувальні форми: дітонько, дітятко у значенні ніжного звертання; рученятко, рученька – (архаїчно-діалектні форми).

Морфологічні діалектизми – це мовні одиниці, що відрізняються від літературної норми формами словозміни або особливостями граматичних категорій. У діалектах нерідко зберігаються архаїчні морфологічні форми, розвиваються локальні парадигми відмінювання, дієвідмінювання чи утворення граматичних категорій, що не представлені в сучасній

літературній українській мові. Можна визначити такі особливості морфологічних діалектизмів: інші, ніж у літературній мові, форми відмінків, чисел, родів; нетипове утворення ступенів порівняння, часів, видів; збереження архаїчних морфологічних елементів; модифікація парадигм частин мови (іменників, прикметників, займенників, дієслів); Граматична варіантність, пов'язана з територіальними говорами.

Групи морфологічних діалектизмів:

1. Іменникові морфологічні діалектизми

а) нетипові форми відмінків: родовий відмінок множини без закінчення -ів/-їв: кін', син', дн' замість коней, синів, днів (Полісся, Карпати); форма знахідного = називному: бачу ліс у значенні «бачу лісу» (деякі поліські говори); архаїчні форми давального множини: дітям — дітем, рукам — руцєм.

б) інше утворення форм числа: орми типу вікна — вікн'а, села — сел'а (подільські, закарпатські говори).

Подвійне число в реліктових формах: дві руці, два камені → двома каменима.

в) нетипові родові форми: чоловічий рід замість середнього: той яблук, той колос; жіночий рід замість чоловічого: та дощ, та день (локально).

2. Прикметникові морфологічні діалектизми

а) Зміна форм родового/давального відмінків: з тою мамов, з моєв жонов, до тої хижі (Карпати). Архаїчна форма: доброє, новое, велицькоє.

б) Нетипові закінчення у множині: чорні — чорни, високі — високіє, старі — старуваті.

3. Займенникові морфологічні діалектизми: архаїчні форми: єго, ей, ему, мені — ми, тобі — ти; поширені локальні форми: той — тоти, ці — сі, він — ун, вона — она, вони — они (Карпати, Буковина); подільські: сьвій, моя — мойа, твоя — твайа.

Синтаксичні діалектизми – це особливості будови словосполучень і речень, характерні для певних територіальних говорів і відмінні від літературної норми. Основні типи синтаксичних діалектизмів:

1. Нестандартний порядок слів: *«Я їй то казав», «Ти мені дай то хліба»*.

2. Локальні сполучники та частки: *шо, аби, шо би, шо як замість «що», «щоб», «як»*. Наприклад, *«то він прийшов», «то я піду»*.

3. Особливе керування прийменників: *жити по селі, йти на місто, з міста замість «у селі», «до міста», «із міста»*.

4. Аналітичні дієслівні форми: *«єсть робив», «був пішов», «єсьме казали»*.

5. Діалектні звороти: *«мені ся видить», «йомуся хоче», «ся смію»*.

Синтаксичні діалектизми зберігають архаїчні моделі, передають місцевий колорит і надають мовленню регіональної виразності.

Фразеологічні діалектизми – це стійкі словосполучення, притаманні окремим територіальним говорам і не зафіксовані або маловідомі в літературній мові. Вони можуть відрізнятися від загальномовних фразеологізмів: лексичним складом (вживання діалектних слів у межах сталого вислову); фонетичними особливостями (наявність місцевих вимовних рис у фраземах); граматичною будовою (варіантність форм, специфічний порядок слів); семантикою, адже діалектні фразеологізми нерідко мають значення, відмінні від загальноприйнятих або зовсім їм не відповідні.

Такі одиниці відображають локальні способи мислення, мовні традиції та побутові реалії певної території. Наприклад, «у галицьких говорах замість загальномовних базікати, теревені розводити вживають вислів бандиги плести, а в поліських – хармани плести» [36, с. 24].

Діалектизми відображають процес переходу окремих регіональних елементів розмовної мови або варіантів літературної мови до її

загальноновизнаної норми. У територіальних говорах поєднуються загальнонародні мовні риси та локальні відмінності. Українська літературна мова є унормованою, цілісною системою, тоді як діалекти зберігають загальноукраїнські риси поряд із властивими лише певним регіонам особливостями.

На всіх етапах формування та розвитку українська літературна мова перебувала у тісному контакті з територіальними діалектами. Насамперед це проявляється в поступовому входженні до літературного вжитку слів, які тривалий час функціонували лише в діалектному середовищі. Літературна мова збагачується діалектизмами через художню літературу, публіцистику, наукові праці – особливо з фольклористики та етнології, – усне мовлення, а також завдяки лексикографічним джерелам, зокрема словникам змішаного типу та діалектним словникам.

На думку О. Муромцевої «з другої половини XIX – початку XX століття істотно змінився семантичний та стилістичний характер лексики, яка переходить з народної мови в літературну. Якщо раніше літературна мова збагачувалася побутовою лексикою, словами з конкретним значенням, то письменники пізнішого періоду прагнули відшукати в народній мові слова з підвищеною стилістичною характеристикою, які відповідали б зростаючим потребам у поетичному вираженні» [35, с. 18].

Лексичні шари, властиві різним діалектам, суттєво впливають на формування й еволюцію літературної мови, яка зазвичай ґрунтується на певному територіальному різновиді національної мови. Її база визначається не лише мовними особливостями, а й суспільними чинниками, серед яких – значення конкретного регіону в соціально-економічних та культурних інтеграційних процесах. «Мовно-інтеграційні процеси, визначальні для доби становлення літературної мови й утвердження її як одного із важливих засобів національної єдності, зумовлюють конкретно-історичну взаємодію діалектних різновидів національної мови» [63, с. 106].

Взаємодія літературної мови й діалектів простежується на всіх етапах історії. Дослідники вважають це питання одним із ключових у вивченні функціонування літературної мови. Кожен діалект є локальним різновидом національної мови й має власні ознаки, що відрізняють його від інших. Проте ці відмінності не є абсолютними: на суміжних територіях діалектні риси часто збігаються або виявляють подібність. «На пограниччі діалектів завжди виступає ширша чи вужча смуга перехідних говірок, що поєднують у собі діалектні риси обох сусідніх діалектів із перевагою рис одного з них» [46, с. 347].

Дослідники підкреслюють таку властивість діалектизмів, як їхня змінюваність. Ця стилістична риса формується паралельно зі становленням і закріпленням літературних норм. Прикладами слугують слова ватра, бануш, літепло, трембіта, легінь, які раніше вважалися діалектизмами, а нині увійшли до сучасної літературної мови й зафіксовані в усіх словниках мови.

Таким чином взаємодія української літературної мови з діалектами є важливою проблемою, яка привертає увагу багатьох дослідників. Діалектизми не лише відображають перехід окремих регіональних елементів у літературну мову, а й впливають на формування її стильових норм.

1.2. Історія вивчення та інтерпретації діалектизмів у художньому доробку українських письменників

Вивчення діалектизмів у художній літературі українських авторів має багатовікову традицію, яка відображає розвиток української філології та літературознавства. Перші дослідження концентрувалися на описі мовних особливостей окремих творів та визначенні «сільського» чи «народного» колориту через вживання регіональних мовних форм. У ХІХ столітті науковці, зокрема Іван Франко та Михайло Драгоманов, звертали

увагу на роль діалектизмів у відтворенні соціокультурного контексту життя українського села та міста, підкреслюючи їхню здатність передавати локальний колорит та автентичність мовлення персонажів.

На початку ХХ століття увага дослідників змістилася до систематизації і класифікації діалектизмів у творах письменників різних регіонів. Літературознавці та мовознавці виділяли фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості, що дозволяло простежити вплив регіональних говорів на формування художньої мови творів. В цей період особлива увага приділялася творам Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Лесі Українки та Михайла Коцюбинського, де діалектизми виступали не лише як засіб локалізації подій, але й як інструмент психологічного та соціального портретування персонажів.

У сучасному українському літературознавстві дослідження діалектизмів розширилися, включивши когнітивно-семантичний, культурологічний та методичний аспекти. Вчені аналізують не лише форму та походження діалектизмів, а й їхню роль у створенні фразеологічних систем, символіці, а також у передачі національної та регіональної ідентичності. Застосування комп'ютерних корпусних технологій та корпусів сучасної української літератури дало змогу більш детально відстежувати частотність і функціонування діалектизмів у різних жанрах та стилях.

Таким чином, історія вивчення діалектизмів у художніх творах українських письменників відображає поступове ускладнення наукового підходу: від описового та локалізаційного аналізу до системного, методологічного і культурологічного осмислення ролі регіональної лексики у формуванні художньої мови та національної літературної традиції.

Протягом розвитку української літературної мови помітний вплив територіальних діалектів. Нова українська літературна мова відображає тісний зв'язок із регіональними формами, що наприкінці ХІХ – на початку

XX століть призвело до появи різних варіантів, зокрема західного та східного.

Діалектні особливості різних регіонів яскраво відображалися в мові художніх творів, надаючи їм локального колориту та автентичності. Через використання регіональних фонетичних, лексичних і граматичних особливостей письменники відтворювали мовлення конкретних соціальних і географічних спільнот, підкреслюючи своєрідність персонажів та місцевого середовища. Така мовна своєрідність сприяла не лише естетичному ефекту, а й передачі національної ідентичності, культурної самобутності та соціальної специфіки різних регіонів України.

Взаємодія діалектного та літературного мовлення стала предметом досліджень багатьох мовознавців, серед яких В. Грещук, П. Гриценко, І. С. Єрмоленко, Матвіяс, О. Муромцева, А. Зеленько. Вчені відзначають, що вплив діалектів на літературну мову на різних етапах її розвитку проявлявся по-різному.

Досліджуючи розвиток української літературної мови, І. Матвіяс спростовує твердження про те, що «народні говори перестали збагачувати літературну мову» [35, с. 139]. Він доводить, що діалектизми, зафіксовані в «нормативних словниках із позначкою діал., виконують сьогодні образотворчу функцію, передаючи етнографічні та побутово-професійні назви предметів, особливо при зображенні минулого, а також мають ідеографічно-уточнювальну й експресивну роль у семантико-стильових синонімах діалектного походження» [35, с. 89].

О. Муромцева зазначає, що з другої половини XIX – початку XX століття змінився семантичний і стилістичний характер лексики, запозиченої з народної мови. Якщо раніше літературне мовлення вирізнялося багатством побутової лексики, то пізніше письменники шукали в народній мові слова з більш вираженою стилістичною забарвленістю [35, с. 19].

Науковці Василь і Валентина Грещуки у своїх численних статтях і монографіях досліджують типологію зв'язків між територіальними діалектами та художньою мовою. Вони аналізують, як регіональні мовні особливості впливають на форму та стилістику літературної мови, відтворюючи місцевий колорит і мовленнєву автентичність персонажів. Дослідження Грещуків допомагають систематизувати різні типи взаємодії діалектного й літературного мовлення та виявити їхні функціональні й естетичні аспекти.

За даними мовознавців, українська художня мова відобразила діалектні риси різних регіонів, що сприяло збагаченню її лексичного та стилістичного потенціалу. Найпомітніше в ній проявилися говірки південно-західних діалектів, зокрема гуцульські, наддністрянські та покутські. Ці регіональні особливості включають фонетичні, лексичні та граматичні риси, які допомагають відтворити місцевий колорит, побутові й соціальні реалії, а також характер і мову персонажів. Завдяки такому використанню діалектів художня мова набуває більшої експресивності, автентичності та етнографічної точності, що робить твори письменників більш живими та близькими до реальної мовної картини українських регіонів.

Дослідники відзначають специфічні способи використання діалектних елементів у мовній практиці багатьох українських письменників, серед яких особливо вирізняється колоритна й самобутня мова Василя Стефаника.

У ході дослідження взаємодії мови художньої літератури з діалектами науковці визначили, які семантичні групи гуцульської лексики найчастіше використовуються з художньою метою. Опрацювання цієї проблеми також дало змогу глибше зрозуміти процес формування та розвитку літературної мови й окреслити значення місцевих говорів у її становленні. Дослідники наголошують, «заховає цікавий і надійний матеріал щодо вивчення взаємодії літературної мови й діалектів» [10 с. 26].

Мовознавці виділяють різні причини появи діалектних елементів у художніх текстах. На ранніх етапах формування української літературної мови вони проникали до художнього мовлення через недостатню сформованість літературної норми та орієнтацію письменників на народно-розмовну базу. Згодом діалектні одиниці почали використовувати свідомо – для стилізації мовлення персонажів, відтворення особливостей певного говіркового середовища та виконання конкретних стилістичних функцій.

Багато діалектних елементів із говірок місцевості, де народився чи жив письменник, природно потрапляли до його творів – як у авторське мовлення, так і в репліки персонажів, функціонуючи як звичні засоби художнього висловлення. Проте з розвитком словника й граматики літературної мови ситуація змінилася: діалектні форми почали використовувати свідомо, і їхня поява в тексті стала помітним стилотворчим прийомом, важливим засобом досягнення художнього ефекту.

Науковці зазначають, що питання введення діалектних елементів у художній текст є багатограним. Різні говори представлені в літературі нерівномірно. Досліджуючи частоту та характер діалектизмів у авторському мовленні й мові персонажів, враховуючи рівень розвитку літературної мови на час створення твору та мотиви використання діалектних форм, учені встановили, що «вибір того чи іншого діалекту визначається насамперед його колоритністю та етнографічною самобутністю носіїв відповідної говірки або етнографічної групи» [21, с. 142]. «Наскільки досліджено вживання різнорівневих рис того чи іншого діалекту в художній мові зазвичай визначається мистецьким іменем, талантом творця художнього тексту: що більш відомий письменник, тим більша увага дослідників до мови його текстів, у тому числі з погляду вживання у ній територіальних говорів» [33, с. 7].

Лінгвісти також звернули увагу на інший важливий аспект – художні функції діалектних одиниць у літературному тексті. Природу естетичного впливу діалектного матеріалу, уведеного в художній твір, детально дослідив А. Яворський, який зазначав: «Слова, що надходять із сленгу, діалектів нерідко запозичаються завдяки своїй новизні і незвичайності, отже, через потребу в актуалізації, за якої значну роль завжди відіграє естетична оцінка» [64, с. 231].

Досліджуючи застосування діалектних одиниць у художній мові, варто відзначити, що в різні етапи розвитку літературної мови їхній статус і функції змінювалися. На це звертає увагу С. Єрмоленко: «Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін» [16, с. 199].

У художній літературі XIX століття «лексика діалектного походження визначалася як складова лексичної норми» [16, с. 199]. Це свідчить про те, що на початковому етапі розвитку літературної мови регіональні мовні форми органічно входили до словникового запасу авторів і сприймалися як природний засіб вираження. Діалектизми виконували функцію не лише відтворення побутового й соціального колориту, а й сприяли формуванню стилістично багатой, автентичної мови творів. Вони забезпечували зв'язок літературного тексту з народним мовленням, допомагали передати локальний колорит, характер і соціальну належність персонажів, водночас збагачуючи художній вираз та емоційне забарвлення твору.

На думку С. Єрмоленко, у XX та на поч. XXI століття говіркові одиниці здебільшого виконують специфічні стилістичні функції, «Діалектизми набувають статусу стилістичних засобів, що збагачують, урізноманітнюють не лише художній, а й розмовний стиль літературної мови» [16, с. 198]. Подібної думки дотримується П. Гриценко, який

підкреслює, що «використання діалектизмів є відхиленням від чинних норм літературної мови з певною стилістичною метою» [8, с. 146].

В українській сучасній художній літературі значну роль відіграє гуцульський діалект. Його впровадження у прозу започаткував Ю. Федькович, уродженець буковинської Гуцульщини. Його твори спираються на живу розмовну мову гуцулів, збагачену колоритом буковинського фольклору. В. Грещук підкреслює, що в творах Ю. Федьковича діалектизми помітні як у мовленні персонажів, так і в мові самого автора. На його думку, «вплив гуцульського діалекту на мову творів письменника носить стихійний характер, що проявляється у довільному поєднанні діалектних і літературних форм» [9, с. 124]. Подібної думки дотримується М. Станівський: «Тільки в рідких випадках можна помітити в його творах добір діалектизмів з певним стилістичним навантаженням, – зазначив учений, – але такий спосіб їх використання знаходився ще в зародковому стані» [52, с. 15].

І. Франко провів детальний аналіз творів Ю. Федьковича з погляду використання гуцульського діалекту, наголошуючи, що він «не писав чистим гуцульським діалектом, проте його мовна діяльність характеризується прагненням – від діалектного ґрунту перейти до загальнолітературної мови» [56, с. 206].

Наведені висновки свідчать, що перші спроби використання гуцульського діалекту в художніх творах носили значною мірою випадковий характер, обумовлений не естетичними чи стилістичними потребами автора, а радше недосконалістю літературної мови того часу.

Заслуга Ю. Федьковича полягає в тому, що завдяки його творчості гуцульський діалект міцно закріпився в мовно-літературній практиці багатьох українських письменників, і тих, хто народився на Гуцульщині, так і тих, для кого цей край не був рідним, але кого захопила його неповторність.

Лінгвісти визначають низку функцій, що виконуються діалектними одиницями в структурі художнього твору. Однією з провідних є номінативно-пізнавальна функція, сутність якої полягає в тому, що діалектні одиниці слугують для позначення елементів позамовної дійсності, котрі не мають однослівних відповідників у літературній мові, і водночас передають важливу інформацію про матеріальну та духовну культуру носіїв певного говору. «Діалектні лексеми називають сегменти позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників» [20, с. 40]. Крім того, семантика діалектної одиниці включає відомості про певні аспекти духовної чи матеріальної культури відповідної етнографічної групи. Через сприйняття діалектних одиниць читач отримує нову інформацію, яка визначається значеннями цих слів. Ця функція проявляється найповніше тоді, коли елементами матеріальної культури стають об'єкти художнього зображення. Прикладом може бути опис господарської діяльності людей, що формувалася під впливом специфічних природних умов їхнього життя.

Українські автори, які зверталися у своїх творах до карпатської тематики, нерідко описували працю пастухів, що в умовах гірської місцевості перетворилася на самобутню культуру. Для позначення ключових елементів цього побуту вони послуговуються діалектною лексикою. Це виразно простежується в уривку з повісті Г. Хоткевича «Довбуш». *«Увійшли до стаї. Ватаг дістав з полиці мішечок із бринзою й посипав її до путини з молоком. Потім весь час обертав велику путину біля вогню, аби молоко було рівномірно літепле. Починався незримий процес. Під впливом тепла й мікробів «ринзи» на очах робиться диво дивне: молоко «ловит си». Поволі, але безперестанно виділяється сир, а те, що зостається, перестає бути молоком, а стає керлибою».*

Розглядаючи поданий фрагмент, В. Грещук підкреслює, що виділені діалектні одиниці не лише називають окремі етапи, продукти та знаряддя молочної обробки на полонині, а й містять додаткову інформацію. «Саме

завдяки таким дискретним елементам культури пастухування, переданим через діалектні слова, а також завдяки опису самого процесу переробки молока, читач отримує можливість глибше пізнати цю традиційну культуру» [10, с. 25].

Підкреслюючи вміння Г. Хоткевича працювати з діалектною лексикою, дослідник у монографії «Південно-західні діалекти в українській художній мові» [9] зауважує, що «письменник, стилізуючи мовлення своїх персонажів, намагався максимально точно передати всі діалектні риси, щоб забезпечити більшою мірою автентичність народного мовлення героїв» [9]. Однак, як зазначає науковець, така надмірна деталізація може ускладнювати читачеві сприйняття тексту художнього твору.

У своїй монографії дослідник приділяє значну увагу тому, як М. Коцюбинський використовував гуцульські елементи в художньому мовленні.

У повісті «Тіні забутих предків» письменник свідомо застосовує гуцулізми як стилістичний інструмент для створення романтизованого гуцульського колориту. Натомість подільські говіркові риси входили в його тексти природно, унаслідок тривалого спілкування з жителями подільських сіл. Ці діалектні елементи закріплювалися насамперед у мовленні персонажів, поступово виконуючи функції їх індивідуалізації та типізації. Попри наявність у його творчості рис різних говорів, саме подільський говір став основою мовної манери М. Коцюбинського. Описуючи побут і звичаї гуцулів, М. Коцюбинський активно вводив до тексту етнографічні діалектизми. За допомогою цих лексем письменник не лише передавав своєрідність гуцульського мовлення, а й знайомив читача з реаліями, які в літературній мові не мали усталених відповідників. Найчастіше це були назви різних будівель, взуття, елементів одягу, посуду, страв і продуктів харчування, музичних інструментів, рослин і тварин, а також мікротопоніми та демонологічні терміни. Внаслідок використання

гуцульських діалектів письменник досяг високої художньої виразності твору та майстерно передав локальний колорит. Яскравим свідченням цього є діалог Івана й Марічки під час сутички між двома родинами, коли Іван жбурнув у воду Марійчині кісники. « – Нічьо... В мене є другі... май ліпші... Мені неня купила нову запаску... і постолі... і мережані капчурі... Я си обую файно та й буду дівка... Тоді йому заздрісне стало. – А я вже вмю грати в денцівку». Вказаний фрагмент демонструє не лише оригінальність лексики, а й нетипову побудову фраз, специфіку висловлювань, та ритм розмовної мови характерну для гуцулів. У повісті М. Коцюбинського місцеві діалектизми насамперед виконують образотворчу функцію, індивідуалізують мовлення персонажів і відображають їхню гуцульську ментальність.

Територіальні діалектизми помітні й у творчості О. Кобилянської. Письменниця збагачувала українську літературну мову елементами буковинського говору, зокрема в описах сільського життя. За спостереженнями І. Матвіяса, у її творчості найпоширенішими є лексичні та словотвірні діалектизми. Лексичні: «*верем'я* (погода), *вивірка* (білка), *гарувати* (тяжко працювати), *геньте* (далеко), *женитьба* (одруження), заводовий (фаховий), *заздріти* (помітити), *лакитки* (ласощі), *лучче* (краще), нарочно (навмисно), *небавом* (незабаром), *сарака* (бідолаха), *файний* (гарний), *фіра* (хура), *холошні* (штани)» [28, с. 6–7]. Лексичні: «*верем'я* (погода), *вивірка* (білка), *гарувати* (тяжко працювати), *геньте* (далеко), *женитьба* (одруження), заводовий (фаховий), *заздріти* (помітити), *лакитки* (ласощі), *лучче* (краще), нарочно (навмисно), *небавом* (незабаром), *сарака* (бідолаха), *файний* (гарний), *фіра* (хура), *холошні* (штани)» [28 с. 5].

О. Кобилянська зазнала певної еволюції у використанні говіркових елементів: поступово зменшувала кількість діалектизмів, але, передаючи місцевий колорит, все ж продовжувала їх застосовувати. Л. Гоцур підкреслює, що О. Кобилянська відтворює розмовно-побутове мовлення буковинців також через специфічні синтаксичні структури, що надає їй

творам унікального колориту. Зокрема, це проявляється у використанні архаїчного прийменника *о*, наприклад: *«Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини..., розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір»*; *«всі (дерева) виганялися вгору й благали о життя»* («Битва»).

В. Стефаник значно збагатив українську літературну мову елементами покутського говору, впроваджуючи в художні твори особливості місцевого мовлення. Завдяки цьому його проза набувала особливої автентичності та колориту, що дозволяло читачеві глибше відчувати побут, менталітет і психологію героїв. Покутські діалектні риси проявлялися не лише в лексиці, а й у фонетиці, граматиці та синтаксисі, що створювало живе відтворення розмовної мови регіону і сприяло більш точній передачі етнографічних та соціокультурних особливостей Покуття. І. Матвіяса зауважує, «хоч мова творів В. Стефаника виявляє діалектизми на всіх структурних рівнях, вона не копіює говірки, а становить художній синтез говіркових особливостей з літературними» [28 с. 14]. Дослідник підкреслює, що покутський говір у творах В. Стефаника перетворився на досконалий інструмент художнього вираження. У його прозі проявляються яскраві «стилістичні нюанси, засоби образності, емоційної насиченості та ритмічності мови, що наближає прозові твори письменника до поетичного стилю» [28, с. 16].

Художня мова автора відзначається застосуванням фонетичних діалектизмів: заміна [а] на [е] після м'яких приголосних (*чес, жєба*), [о] на [е] після шиплячих (*вечера, вчєра*), [и] ↔ [і] (*огирок, крішка*), [о] замість [е] (*цукорки*), звукосполучення [єр]/[ир] замість [ри] (*керниця, кирниця*), тверді [с] у кінці слів (*хтос, шос*).

У творчості В. Стефаника помітне також використання словотвірних діалектизмів. Зокрема, це утворення з суфіксом -оньк- замість літературного -еньк- (*дрібонький, сухонький, тихенький*), прикметниковий

суфікс -цький замість -ський (*люцький, наймицький*) та дієслівний префікс ві- замість нормативного ви- (*вібути, вігнати, вімити, вінести*).

Часто у художній мові письменника використовуються діалектні форми: називний відмінок однини з -ов/-ев замість літературних -ою/-єю (*газдов, мамов, водов*), родовий відмінок множини з -ий замість -ей (*людий, дітий, миший*).

У творах В. Стефаника трапляються говіркові фразеологізми, зокрема: *гадка гадку пошибає* (роздумувати), *бандиги гнути* (плести нісенітниці), *балу та балу* (слово за словом), *давати позір* (*стежити*). Також широко представлені лексичні діалектизми: *аді* (глянь), *авус* (кінець), *гадкувати* (думати), *бадьо* (старий чоловік), *байрат* (рада на селі), *газда* (господар), *гамба/гямба* (паща, рот).

Мова прозових творів І. Франка вирізняється діалектною лексикою. Як слушно зазначає А. Попович, «його твори відтворюють колоритну картину мовної ситуації в Галичині» [49, с. 61]. У прозі письменника, створеній у різні періоди його творчості, «представлені як язичіє, так і бойківський говір, а також унормований тип літературної мови на народній основі» [49, с. 63].

Бойківський діалект був рідним для І. Франка, проте діалектизми він здебільшого застосовував для увиразнення зображуваного. У його творах трапляються діалектні елементи, які легко сприймаються читачем і не потребують додаткових пояснень, оскільки їх значення зрозуміле з контексту та авторського опису.

У своїх творах автор переважно використовує бойківський та гуцульський говір. У його прозі присутні лексичні діалектизми, що позначають аспекти побуту та виробничої діяльності носіїв місцевих говорів.

Для позначення предметів кухонного призначення у творах І. Франка вживаються такі діалектизми: *васага* (верхня частина воза), *сусіка* (скриня або видовбана колода для зерна), *курмання* (барахло), *оскарб* (молоток),

фасок (діжка для масла). Назви місцевостей, будівель і споруд передаються через діалектизми: *гумно* (тік із господарчими будівлями), *шопа* (повітка, сарай), *голотеча* (нічим не покрите місце). Крім того, у мові творів фіксуються бойківські терміни, пов'язані з трудовою діяльністю: *стирта* (скирта), *трачі* (пристрій для різання колод на дошки), *кладеничка* (стіжок снопів у полі), *кобильниці* (козли для різання дров), *тертиця* (різана дошка або рейка).

Найчастіше І. Франко вживав діалектизми з метою стилістичного забарвлення та передання місцевого колориту, а рідше – як природну складову мовлення.

Видатний український письменник глибоко усвідомлював роль діалектної мови у становленні єдиної національної мови українського народу. Він вважав, що саме народні говори є джерелом живої мовної традиції, які збагачують літературну мову і забезпечують її різноманітність та виразність. У статті «Літературна мова і діалекти» письменник детально аргументував, що неможливо створити й утвердити літературну мову без використання діалектних елементів, адже вони відображають реальне мовне життя народу, його культуру, побут і світогляд. Таким чином, діалектна мова виступає не лише засобом художньої виразності, а й фундаментом національної мовної ідентичності.

РОЗДІЛ 2

РОЗДІЛ 2. ДІАЛЕКТИЗМИ В МОВІ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

2.1. Діалектна лексика повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»: типологія та функціональні особливості

Повість Марії Матіос «Черевички Божої Матері» є яскравим зразком художнього твору, у якому діалектна лексика виступає важливим складником мовної організації тексту. Авторка органічно вводить у тканину оповіді численні елементи буковинських і загальнозахідноукраїнських говорів, що зумовлено як локалізацією подій, так і прагненням до максимально автентичного відтворення світу героїв.

У сучасній прозі спостерігаємо різні моделі взаємодії літературної мови з діалектною. Найчастіше говіркові елементи з'являються в репліках персонажів, інколи – й у мовленні автора, особливо в описах переживань чи спогадів. Використовуючи діалектизми, Марія Матіос майстерно відтворює автентичну мовну стихію буковинського регіону.

На цю рису індивідуального стилю письменниці звертає увагу Р. Харчук, зауважуючи, що її проза «вирізняється багатою лексикою та живою мовою буковинців із промовистими діалектизмами, завдяки яким авторка передає місцевий колорит» [57, с. 68]. С. Єрмоленко також підкреслює, що схильність письменниці до добору діалектних одиниць підсилює її художню майстерність і свідчить про тонке відчуття.

Взаємодію гуцульського діалекту з мовою української прози досліджували В. Грещук, В. Кононенко, Г. Матвіяс, а функціонування гуцульської говірки в сучасній літературі – Ж. Колоїз і Т. Мислива. Така увага підтверджує важливу роль гуцульського діалекту у формуванні художнього тексту. На думку В. Грещука, «художня цінність гуцульського

говору визначається особливостями його використання, ступенем насиченості тексту діалектними рисами та характером взаємодії літературних і діалектних елементів» [12, с. 26].

Слід підкреслити, що у творах М. Матіос діалектизми виконують традиційні для художнього мовлення функції: створюють регіональний колорит, позначають характерні для місцевого середовища реалії та побутові предмети, а також слугують засобом етнічної ідентифікації персонажів. Діалектна лексика надає текстам авторки особливого стилістичного звучання, формує індивідуальні мовні портрети героїв, відтворює мовну специфіку гуцульського регіону й допомагає правдоподібно змалювати події та ментальний світ персонажів.

В. Грещук окреслює стилістичну функцію гуцульської діалектної лексики, підкреслюючи, що «різномірні гуцульські діалектизми слугують передусім засобом творення образу: вони індивідуалізують мовлення персонажа та виокремлюють його як носія гуцульської ментальності, втіленої й вираженої у говіркових одиницях різних типів» [9, с. 239].

І. Матвіяс виділяє характерні риси гуцульського говору: фонетичні зміни голосних і приголосних, вставні голосні, специфічні словотвірні та граматичні форми, варіанти частки *ся*, особливий порядок слів у реченні, а також лексичні одиниці побуту та природи (*жалйва, пчолйнець, хижка, стодола, колисанка, цвинтар*).

Характерні для окремого регіону діалектні особливості простежуються в творах М. Матіос на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, словотвірному, граматичному й фразеологічному. Письменниця послідовно й майстерно вплітає у мовну тканину художніх творів елементи гуцульського та покутського говорів, що дозволяє не лише відтворити автентичну мовну манеру персонажів, а й передати духовну атмосферу Карпатського краю. Завдяки діалектним рисам у текстах оживають місцеві звичаї, побут, світогляд, а також мовні моделі, притаманні носіям цих говорів. Це забезпечує глибину художнього

зображення, посилює образність і створює неповторний регіональний колорит, що є однією з характерних ознак стилю М. Матіос.

Діалектні елементи, представлені в творі, можна згрупувати у чотири категорії: словотвірні, граматичні, лексичні та фонетичні. Найчастотніше вживаними є саме лексичні діалектизми. Автор застосовує їх із різною метою: для вираження власного ставлення до персонажів, розкриття їхніх соціальних і психологічних рис, а також для створення автентичного місцевого колориту.

2.1.1. Власне лексичні діалектизми у повісті

Функціональне навантаження лексичних діалектизмів у повісті М. Матіос «Черевички Божої Матері» є багатогранним. Передусім вони виконують номінативну роль – слугують для називання осіб, предметів, явищ, реалій побуту й духовної культури, які не завжди мають відповідники в літературній мові. Поряд із цим діалектні лексеми допомагають авторці моделювати поведінку персонажів у різноманітних життєвих ситуаціях, передаючи їхню емоційну реакцію, ментальні особливості та внутрішній стан.

Важливою є й функція позначення дій героїв: за допомогою діалектизмів письменниця створює достовірний, природний мовний простір, наближений до реального мовлення носіїв говірки. Крім того, такі мовні одиниці сприяють розкриттю характерів персонажів, увиразнюють їхні індивідуальні властивості, соціальні риси, вік, темперамент, ступінь емоційності чи стриманості.

Таким чином, діалектизми стають важливим стилістичним засобом, що забезпечує глибину образів і правдивість художнього відтворення дійсності, а також підсилює локальний колорит твору.

У досліджуваному творі найбільшу групу становлять діалектні іменники та прикметники. Дещо рідше, але також активно вживаються

діалектні дієслова. Використані М. Матіос діалектні лексеми відображають мовні особливості південно-західного наріччя, насамперед галицько-буковинських говорів. Серед основних специфічних функцій діалектизмів у повісті «Черевички Божої Матері» можна назвати такі:

– лексеми на позначення тварин, рослин: «*Хіба перед смертю хтось думає про маржину?*» [31, с. 201] (маржина – худоба); «*А у вас самих ґрунта, **товар**...*» [31, с. 61] (товар – худоба); «*Він ось-ось вискочить з-під **свербивусу** – і лапне за руку*» [31, с. 45] (свербивус – шипшина); «*Але вона будь-що хотіла витоптати **афинник** у зрубі під Дідьковою Ямою*» [31, с. 45] (афини – чорниці); «*Три сільські нетерпеливиці із залізними серцями неподалік пошти терпляче тримали букетики зів'ялого на сонці **кануперу** і рум'янку* » [31, с. 193] (канупер – любисток); «*Іванку трохи прикриває стара лапата **морва**, що звисає розрослим гіллям мало не до самої води*» [31, с. 186] (морва – шовковиця).

– називання роду занять людей: «*Здавалося, що ті **гешефтарі** і зараз чатують за деревами, щоб напасти на неї і втекти назад у сво Галіцію*» [31, с. 53] (гешефтарі – торговці); «*Вона згадала недавню батькову з мамою розмову про **шварцівників** із того боку ріки, які орудують тільки вночі, і до того ж, обкрадаючи пізніх подорожніх*» [31, с. 52] (шварцівник – торговець-контрабандист);

– називання хвороб: «*Бо котру корову вподобала відьма – та корова **задубила***» [31, с. 49] (задубила – захворіла);

– назви харчових продуктів: «*Запросила до столу, мовчки пригостила **киселицею**, а сама подалася надвір*» [31, с. 79] (киселиця – пісна гуцульська страва); «*...сміливо відкриває мисник, із верхньої полиці напомацки бере зелене горнятко з **поташем**...*» [31, с. 55] (поташ – сода);

– лексеми на позначення елементів одягу: «*...тоді загорнув знову, поклав до кишені **портяницю** і мовчки пригорнув дитину до грудей*» [31, с. 86] (портяниці – білі чоловічі домоткані штани); «*А під перелазом*

*ретельно, щоб не помітив дід, знову перевязувала себе навхрест хустками і натягувала поверх них куценький **сардачок** чи кептарик» [31, с. 83] (сардачок – верхій одяг);*

– лексеми на позначення музичних інструментів: «...зіграла нога, як **дудка** у час маланкування» [31, с. 203] (дудка – музичний інструмент, «коза» по-народному); «Стріляє **канона** – і випроваджує чоловіка на небо» [31, с. 116]) (канона – гармата); «**Телинка** – не наша музика» [31, с. 16] (телинка – музичний інструмент, різновид сопілки);

– лексеми на позначення предметів: «Навіз **шутру**, утрамбували люди кругом керниці землю, зруб довкола зробили, видиш, сидимо і ми тепер тут з тобою, як кури на сідалі» [31, с. 112] (шутер – щєбінь); «Їй привиджувалося, що в сутінках за кожним деревом підстерігає дід, щоб укинути її в чорно-білі **бесаги**, а тоді знову втекти на небо» [31, с. 44] (Бесаги – подвійна торба); «Ключ від скрині мама тримає у верхній шухляді дерев'яного **креденсу**» [31, с. 21];

– назви країн та їх мешканців: «Так само ніхто й ніколи не дізнався і вже не дізнається, ким насправді був її батько – русаком, руснаком чи черкесом...» [31, с. 74] (русак – росіянин, руснак – українець); «А далі дитина упала дідові на груди і захлинулася скоромовкою чи то про тих **галіціянців**, що шварцують, чи про убійників, які полюють на людей [31, с. 72] (галіціянці – галичани); «Здавалося, що ті тешєфтарі і зараз чатують за деревами, щоб напасти на неї і втекти назад у сво **Галіцію** (Галіція – Галичина) [31, с. 53];

– лексеми на позначення процесів, характеристик людей: «Недурно зайшов до нас москалик у **переступний рік**» [31, с. 56] (переступний – високосний); «Такого **красного** чоловіка в їхньому селі ще не було... [31, с. 122] (красного – гарного, красивого, вродливого); «...він хотів, аби ти, як будеш віддаватися, була **файна** [31, с. 84] (файна – гарна);

– використання лексем на позначення дій: «Параска такого **наторкотіла-нателеніла** мамі, що Іванці голова розболілася від дурної

бесіди» [31, с. 63] (торкотіти, теленіти – швидко говорити); «...москалик, може, колись *здиміє*...» [31, с. 57] (здиміє – щезне); «– *Иди, дончику, я тобі покажу, хто тебе так спудив*» [31, с. 115] (спудив – перелякав); «*О, ні-ні, дитині, в якій є мама, назадьма йти не можна*» [31, с.6] (назадьма – задом наперед); «...у кориті *байцували свіжину*» [31, с. 12] (байцували – маринували); «*І людей натроюджувала вас чекати*» [31, с. 145] (натроюджувала – намовляла); «...а наостанок – поливаний глечик свіжої *гулянки*» [31, с. 29] (гусянка – кисле молоко); «*Може й можуть... коли ніхто не **видить***» [31, с. 44] (видить – бачить); «*Якби була вас не **змудрувала**, а таки вмерла?*» [31, с. 42] (змудрувала – перехитрила); «*Тато з сином сварився, обом їм слина з рота цвіркала – хіба лише не **мутузкувалися** ...*» [31, с. 61] (мутузкувалися – мірялися силою); «*Навіз шутру, утрамбували люди кругом керниці землю, зруб довкола зробили, **видиш**, сидимо і ми тепер тут з тобою, як кури на сідалі*» [31, с. 112] (видиш – бачиш); «*Ще кілька таких же святкових чоловіків і жінок **глотилися** за ними*» [31, с. 124] (глотилися – юрилися); «...а вони так *увихалися* коло тих комісарів» [31, с. 145] (увихалися – старалися);

– використання лексем на позначення числівників; «*Мене у **пів-п'ятнадцять** тато віддали, та й нічо!*» [31, с. 61] (пів-п'ятнадцять – чотирнадцять з половиною).

Отже, діалектизми лексичного рівня є найпоширенішою й найбагатшою групою діалектних одиниць, використаних у повісті. Саме вони формують мовну основу твору, найповніше віддзеркалюючи специфіку південно-західного наріччя та галицько-буковинських говорів. Лексичні діалектні слова не лише фіксують локальні мовні особливості, а й виконують важливу художню функцію: створюють автентичний мовний простір, передають тонкощі побуту, світогляду й мислення буковинців, наближають читача до реалій життя описаної спільноти.

Завдяки вмілому добору діалектних лексем М. Матіос досягає високого ступеня художньої виразності: відтворює атмосферу регіону,

підкреслює характерологічні риси персонажів, надає їхньому мовленню природності та індивідуальності. Лексичні діалектизми стають засобом етнографічної деталізації, увиразнення описів, створення достовірної картини побуту й звичаїв буковинців.

Таким чином, саме ця група діалектних елементів відіграє провідну роль у формуванні стилістичного та змістового обличчя повісті, забезпечуючи глибокий зв'язок тексту з мовною та культурною традицією регіону.

2.1.2. Лексико-граматичні діалектизми

Порівняно з лексичними діалектизмами, граматичні різновиди вживаються у творі значно рідше, однак вони також відіграють важливу роль у формуванні мовної своєрідності тексту. Ці діалектні елементи охоплюють слова різних частин мови й вирізняються специфічними формами, які збереглися в окремих говорах.

Так, у називному відмінку іменника «люди» у гуцульській говірці фіксується архаїчне закінчення -е, що відтворює давній стан української мови та підкреслює мовний колорит південно-західного наріччя. «... тато покійного діда *Матея знайшов тут жилу з водою, і вигнали люде керницю*» [31, с. 111] (люд-е – люд-и). Подібні граматичні діалектизми не лише передають живе звучання регіонального мовлення, а й слугують засобом стилізації, увиразнення персонажного мовлення та відтворення автентики побутового середовища, у якому розгортаються події твору.

«Іменники середнього роду в місцевому відмінку однини демонструють характерну для говірки форму із закінченням –у», що відрізняється від літературної норми, де вживається закінчення -і. «*Це я вам кажу, я, що чекала'м вас тут, як ні одного любчика в життю не чекала!*» (в житт-ю – в житт-і) [31, с. 145]. Така граматична особливість є типовою для південно-західних говорів і відображає давні морфологічні риси, які збереглися в живому мовленні носіїв діалекту. Використання цих

форм у повісті не лише надає висловлюванню природності, а й допомагає точніше передати мовний портрет персонажів, їхній регіональний спосіб мислення й мовні звички. Фіксуються також розбіжності у формах родового відмінка іменників чоловічого роду: замість нормативного закінчення –у використовується форма –ів: *«Але тепер біжи **домів**, і скажи мамі, щоби тебе не сварила [31, с. 77]* (дом-ів – додом-у).

Характерні риси гуцульського діалекту простежуються також у вживанні збірних іменників. *«Дай, жінко, дитині нову **вберю** [31, с. 166]* (вберя – вбрання, одяг). Подібні діалектні особливості проявляються й в іменниках, утворених за допомогою словотвірних афіксів, відмінних від тих, що функціонують у літературній мові: *«То так доброї пам'яті дідич Андрич запечатав одну добру справу іншою доброю справою» [31, с. 111]* (дід-ич – дід); *«...про Остапа-**трембітача**, у якого завжди блистіло намащене борсуковим салом волосся» [31, с. 44]* (трембіт-ач – трембіт-ар); *«Ви про **затруєння** крові колись чули своєю головою?!» [31, с. 30]* (затруєння – о-труєння); *«Мало кому сниться наш **пастівник** у Борсуківці?» [31, с. 72]* (пастів-ник – пасов-ищ-е).

Іменник середнього роду «яблуко» у творі подано в характерній для гуцульського говору формі «ябко». Наприклад: *«Аби гезунт, а ябка будуть... маєш сьогодні центнер, аби гезунт, а кільо, то вже для рівного рахунку най буде центнер, аби гезунт, а кільо без цього кіля зсохнеться, поки баби перемиють ябка від грузий» [31, с. 105]*. У цьому уривку чітко простежується діалектна варіативність не лише самої назви плоду (ябло, ябка), а й супровідної лексики, що увиразнює мовленнєву специфіку персонажів.

Специфічні риси гуцульської говірки проступають і в уживанні присвійних та відносних прикметників. У тексті фіксуємо форму присвійного прикметника чоловічого роду в називному відмінку однини з нестандартним для літературної мови закінченням: *«Усопокійся, жінко! – татовий голос б'ється десь поміж бочок, ночов і кошиків» [31, с. 92]* (літ.

татів). Така форма характерна для живого діалектного мовлення й відображає збереження давніх словотвірних моделей.

У повісті також функціонує говірковий варіант відносного прикметника «вечірній» – «вечірішній»: «...а за *вечірішнім* молоком ішла з-за дня, щоби *придибулькати* назад у село...» [31, с. 59]. Це відхилення від літературної норми демонструє внутрішню логіку діалектної системи, у якій поширена тенденція до нарощення суфікса -ішн-, що увиразнює локальний колорит мовлення персонажів.

Діалектні особливості мовлення персонажів виразно проступають у формах дієслів, зокрема в уживанні частки -ся. У теперішньому часі вона часто стоїть у постпозиції: «*Вас учора тут, здаєми'ся, не було?*» [31, с. 56] (літ. здається мені); «*Питаю – бо питає'ся*» [31, с. 56] (питається). Водночас поширеною є й препозиція частки ся: «*Вона тільки його запитає, що зараз у селі ся діє?*» [31, с. 132] (літ. діється).

У тексті зафіксовано й говіркові варіанти окремих дієслів. Так, дієслово майбутнього часу «зустрічати» подано у формі «стрічати»: «*На сільській вулиці кого не стрінеш, навіть поночі, – всіх упізнаєш*» [31, с. 96]. Дієслово «заспокоїтися» збережене у давній формі «успокоїтися»: «*Успокоїся, жінко!*» [31, с. 92].

Архаїчні риси проявляються також у формах минулого часу. Наприклад: «*Що бис'те були робили?*» [31, с. 42], що в літературній нормі відповідає конструкції «робили б». Такі дієслівні форми не лише відтворюють живий ритм гуцульської говірки, а й підсилюють автентичність мовного портрету персонажів.

У тексті простежуються численні розбіжності між літературною нормою та діалектними формами прислівників. Зокрема, авторка вдається до використання характерних для гуцульської говірки варіантів: «...*смїливо відкриває мисник, із верхньої полиці напомацки бере зелене горнятко з поташем...*» [31, с. 55], де напомацки відповідає літературному

навпомацки; «Або инак, по-другому забирає...» [31, с. 116], де инак замінює літературне інакше.

У фразі «...що, діправди, дід не звалився у прірву...» [31, с. 159], прислівник діправди вжито замість насправді. Подібні говіркові форми зустрічаємо й у вислові «Дуже тішився тогди Андрич...» [31, с.111], де тогди відповідає літературному тоді.

Гуцульська локальна семантика виразно звучить у прислівниках вказівного значення: «А гінде межи жидами...» [31, с. 190], (літ. онде); «...коли ондечки скільки лісу довкола?» [31, с. 10], де ондечки є говірковим відповідником онде.

Таке використання прислівників не лише підкреслює регіональну специфіку мовлення, а й сприяє створенню автентичного художнього простору повісті.

Діалектні риси простежуються також у використанні службових частин мови – сполучників і часток. У мові персонажів зустрічаємо форми, властиві південно-західним говорам: «...абісьте були щасливі...» [31, с. 117], де форма абісьте відповідає літературному аби; «...і леда не пирскала зо сміху...» [31, с. 104], де леда вжито замість ледве. Подекуди вживані говіркові частки підсилюють емоційність вислову, як-от май у значенні ще: «А май далі, Іванко...» [31, с. 67], або най замість літературного хай: «Най іде у кооперацію...» [31, с. 19].

Таким чином, уживані в повісті діалектні форми виконують не лише функцію мовної характеристики персонажів, а й допомагають передати справжнє звучання місцевого говору. Завдяки систематичному використанню лексико-граматичних діалектизмів авторка переконливо демонструє розбіжності між літературною нормою та живим народним мовленням. Ці відмінності виявляються як у формах повнозначних частин мови, так і в особливостях уживання службових елементів, що загалом створює достовірний мовний портрет галицько-буковинського середовища.

2.1.3. Лексико-фонетичні діалектизми та їх роль у мовній характеристиці персонажів

У повісті «Черевички Божої Матері» Марія Матіос послідовно відтворює фонетичні особливості гуцульської говірки. Це проявляється передусім у специфічних замінах голосних. Зокрема, авторка використовує звук (o) на місці (i) у слабкій позиції: война замість війна – «*А там, дивися, **война** не сьогодні-завтра і у нас зачнеться*» [31, с. 56]; мощна замість міцна – «*На здоров'я купую, щоби була **мощна**, як вода в потоці, щоби її ніяка хворість не брала, а яка би взяла то най би щезла навіки, як ніколи її й не було*» [31, с. 93].

Значно частіше зустрічається протилежне явище – уживання (i) замість (и) в аналогічній позиції: діточі замість дитячі – «*То **діточі** дурійки такі* [31, с. 65], мусіли замість мусили – «***Мусіли** б трембітарів наймати...*» [31, с. 42].

У деяких формах фіксуємо перехід (и) в (i) у сильній позиції: рісочка замість рисочка – «*...Іванка до цоту, до останньої **рісочки** запам'ятала лякливу історію...*» [31, с. 11]; з усим у варіанті з усім – «*За то, що ми до вас з усею совістю, з **усим** добрим людським серцем!*» [31, с. 144].

Також у тій самій позиції трапляється вживання (i) або (y) на місці нормативного (o): нарід замість народ – «*А потому румун заметикував, що то не є добре, бо то є один **нарід**...*» [31, с. 57]; куфер замість кофр/куферок – «*...Іванка ніколи не мала страху, як то було з іншими дітьми, перед незмінним докторовим **куферком**...*» [31, с. 2].

Окрему групу становлять випадки заміни звукосполучень (ри) на (ер), (ир), що є прикметною ознакою гуцульської фонетики, наприклад: керниці замість криниці – «*Навіз шутру, утрамбували люди кругом **керниці** землю...*» [31, с. 112].

Ці фонетичні діалектизми допомагають авторці створити автентичне мовне тло твору та підкреслюють локальний гуцульський колорит.

У деяких формах займенників спостерігається в першому складі зниження артикуляції голосного до (є): цей → цієї: «*Ні **цеї** нехарі, що живе з нею в хаті, ні ночі, ні грому*» [31, с. 40]. Подібні фонетичні зміни простежуються і в інших лексемах, де замість нормативного між уживається форма межі: «*Межи своїми і чужими... Лиш не всі...*» [31, с. 113], «*А шахрайство, дитино, є межі всіма і всякими людьми. Межи всіма. Межи своїми і чужими...*» [31, с. 113]. Такі форми є характерною рисою місцевої говірки й підкреслюють її фонетичну своєрідність.

Зникнення голосного всередині слова демонструє про прагнення мовців полегшити вимову, зробити її більш зручною та природною в швидкому розмовному темпі. Така фонетична трансформація характерна для живого мовлення і часто спостерігається в діалектних формах, де спрощення складів полегшує артикуляцію, сприяє економії мовних зусиль і надає мовленню динамічності та невимушеності. У художніх текстах подібні зміни передають автентичність мовлення персонажів, роблять його більш правдоподібним і дозволяють читачеві відчувати місцевий колорит. Наприклад, у гуцульських діалектах такі випадки є досить поширеними і служать однією з рис, що вирізняють говір від стандартної літературної мови. «*Ох, уже би **скорше** той перелаз на село!*» [31, с. 96] (скор-ше – скор-і-ше).

Суттєві розбіжності між говірковою та літературною мовою помітні й у використанні приголосних. Зокрема, передньоязикові приголосні у слові змінюють звучання, зазнаючи пом'якшення залежно від своєї позиції: «*Ой, тут ще буде, вам скажу... ой, буде з тими комуністами*» [31, с. 58] (комуніст-я-ми – комуніст-а-ми); «*Аби гезунт, а ябка будуть... маєш сьогодні центнер, аби гезунт, а **кільо**, то вже для рівного рахунку най буде центнер, аби гезунт, а **кільо** без цього **кіля** зсохнеться, поки баби перемиють ябка від грузий*» [31, с. 105] (кіл-ьо – кіл-о, кіл-о-грам).

У словоформах, нетипових для літературної мови, спостерігається пом'якшення губних і свистячих приголосних: «*Мотоцикль їде далі...*» [31, с. 182] (мотоц-і-кль – мотоц-и-кл); «*Другий грузовік підкочується майже упритул до людей*» [31, с. 146] (грузов-і-к – грузов-и-к).

Заміщення певних приголосних фонем іншими є типовою рисою гуцульської говірки, що проявляється у кількох варіантах: «*Северина на цей раз не відповіла, лише поклала перед дівчинкою тасу з горохом*» [31, с. 76] (та-с-а – та-ц-я); «*Спершу будемо харчувати, а там буде видно*» [31, с. 58] (вид-к-о – вид-н-о).

У гуцульській говірці часто спостерігається протетичний звук (г) на початку прислівників і займенників: «*А генде межі жидами – Хая Рендигевичева*» [31, с. 190] (генде – онде); «*Гездечки ця дитина, Петре, – моя онука, Іванка*» [31, с. 57] (гездечки – осьдечки, тут).

Отже, завдяки лексико-фонетичним діалектизмам Марія Матіос передала особливості гуцульської говірки, висвітлила характерні риси звуковимови буковинців і чітко продемонструвала відмінності між літературним та діалектним мовленням.

Широке використання діалектизмів у повісті Марії Матіос дозволяє читачеві відчувати колорит буковинської розмовної мови, глибше зрозуміти психологію сільських мешканців та пережити драматичні події, пов'язані з історичним минулим. При цьому велика кількість діалектних слів не ускладнює сприйняття твору, що свідчить про високу майстерність авторки.

Отже, у художній мові повісті «Черевички Божої Матері» широко представлені гуцульські діалектизми різних лексико-тематичних груп. Вибір і використання цих мовних одиниць свідчить про те, що авторка дотримується норм місцевої говірки та водночас свідомо формує художню структуру тексту, поєднуючи автентичність діалекту з композиційно-мовною організацією твору.

2.2. Особливості діалектизмів у романі Марії Матіос «Солодка Даруся»

Прикладом майстерного використання діалектизмів у стилістичних цілях є роман Марії Матіос «Солодка Даруся». У передмові зазначається: «Солодка Даруся» – це данина пам'яті. А також (чи передовсім?..) – нашій мові» [30, с. 7]. Різноманіття лексики твору привернуло увагу сучасних мовознавців, зокрема Ж. Колоїз. Завдяки використанню численних діалектизмів авторці вдалося реалістично відтворити «українську історію 30-х–70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому варіантах» [24, с. 4]. Як наголошує Ж. Колоїз, «територіальний діалект є різновидом національної мови, який вирізняється відносною структурною близькістю, слугує засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, і включає елементи матеріальної та духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості» [24, с. 99]. Це підкреслює, що дослідження діалектизмів сприяє виявленню особливостей розвитку літературної мови та доведенню історичної взаємозалежності між літературною мовою та діалектами. До того ж, діалекти зазнають змін під впливом різних суспільних процесів. Наприклад, у мовленні мешканців маленького буковинського села Черемошне з'являється чимало нових слів під час окупацій москалями, австрійцями та німцями.

Одним із найбільш уживаних є угорське слово *газда*, яке означає хазяїн, господар оселі або двору. Це запозичення стало продуктивною основою для творення нових слів у мовленні носіїв: *газдиня* – господиня, дружина господаря, *газдівський* – той, що належить господарю або пов'язаний з господарством, *газдовитий* – працюючий, дбайливий, добрий господар, *газдувати* – вести господарство, дбати про майно. Наприклад: «*Михайло в тому не розуміє, бо то газдівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка*» [30, с. 104]; «*Дехто, а особливо*

*маєтні газди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під стаями доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла» [30, с. 165]; «Переказували люди з Галіції, що стільки звідти самих **газдовитих** людей забрали у світ, і навіть фамілія не знає, де вони й що вони» [30, с. 112]; «Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі **газдиням**» [30, с. 34].*

У частині українських говорів збереглися лексичні елементи, що свідчать про вплив німецької мови. Такі запозичення увійшли в активне мовлення носіїв діалектів і пристосувалися до української фонетики й граматики. Вони позначають різні предмети побуту, реалії міського життя або професійної діяльності й відображають історичні контакти українців з німецькомовним середовищем. «*Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то **фамілія** його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка*» [30, с. 47]. Подібний зміст передає й німецька лексема *die Familie*, (фамілія – родина, рідня). «*Але, дивіться, вони собі **файно** любляться, ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом*» [30, с. 126]. У німецькій мові відповідником цього слова є *fein*, (файно – гарно). «*Але на відьму вона не виглядна. Не вигляд на – і **фертик***» [30, с. 115]. У німецькій мові лексема *fertig* означає «готовий».

Діалектизми «кобіта» та «вуйко» засвідчують історичні мовні контакти мешканців Буковини з польськомовним середовищем. Обидва слова мають польське походження і стали частиною регіонального словника завдяки тривалим соціально-культурним зв'язкам, зокрема періодам польської присутності на цих землях.

Кобіта (польськ. *kobieta* – «жінка») використовується для позначення дорослої жінки, інколи з відтінком фамільярності чи розмовної стилістики. «*А що, газдику, йдете сього вечір до **кобіти**?*» [30, с. 103].

Вуйко (польськ. *wujek* – «дядько по матері») зберігає у діалектному вжитку своє родинне значення, позначаючи брата матері або близького родича похилого віку. *«Вуйко Василь – материн брат у третьому – дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас: він добре розумів, яка біда наздогнала його свояка, але не розумів, якої помочі просить у старого газди, що тримає в Бозні полонину»* [30, с. 164].

Таким чином, ці лексеми демонструють вплив польської мови на формування діалектної картини мовлення буковинців і відображають особливості їхньої етнокультурної історії.

Слова «война», «войсько» у мовленні буковинців свідчать про вплив польської мови на формування місцевих діалектних норм. У цих лексемах простежується характерна фонетична риса – збереження голосного [o] у закритому складі, що не відповідає сучасній українській літературній нормі (війна, військо). Така вимова узгоджується з польськими відповідниками *wojna*, *wojsko*, де голосний o є закономірним та стабільним. *«Колись то, розказують старі люди, у першу **войну** йшло цим селом ціле кінне **войсько**, а попереду на білім коні їхав сам Чапаєв чи то Брусилов»* [30, с. 51]. *«...вигопкувалися гостинцями між двома **войнами** румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з тамтого – польського – боку»* [30, с. 51].

Збереження польської фонетичної моделі зумовлене: тривалими історичними контактами з польськомовним середовищем, міжетнічною взаємодією мешканців Буковини, мовною традицією, яка фіксує запозичені форми у повсякденному вжитку.

Отже, діалектні варіанти «война», «войсько» є проявом польського впливу на фонетичну систему буковинського говору й відображають особливості його мовної еволюції.

Під впливом румунської мови в гуцульське мовлення увійшли такі лексеми, як «бесаги», «гранічер», «домнул» («домна»). Водночас слід наголосити, що ці та інші запозичення, пристосовуючись до української

діалектної системи, зазнали помітних фонетичних трансформацій. Наприклад: «Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його **бесаги**, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання» [30, с. 148]. «...у забитому в гори селі над Черемошем, царями й **Богами** були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії й **graniceri** на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідиці [30, с. 97] (гранічери – прикордонники); «– Не плачте, **домно...** – якомога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в сінях [30, с. 132] (домна – звертання до жінки та чоловіка). У буковинських говорах також фіксується синонімічна лексема «пане», що потрапила до мовлення під впливом польської мови.

2.2.1. Лексико-фонетичні діалектизми

У романі М. Матіос «Солодка Даруся» яскраво відображено мовну самобутність гуцульських говірок, зокрема на фонетичному рівні. Однією з характерних рис є особлива вимова свистячих приголосних, що відрізняє гуцульську вимову від літературної норми. Наприклад, для гуцульського діалекту властиве пом'якшення або, навпаки, надмірне оглушення свистячих, що передає локальну мелодику мовлення персонажів. Така звукова специфіка не лише відтворює автентичність усного мовлення мешканців Карпат, а й виконує важливу художню функцію – занурює читача в атмосферу місцевого колориту, робить мовлення героїв природним і переконливим. «– Піду поражуся з жінкою, **ци** дозволить» [30, с. 103] ((ц)и – (ч)и); «Можє, прийдіть мене наймати до **кошіння** на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок– тяжкий день...» [30, с. 43] (ко(ш)іння – ко(с)іння).

Заміна голосного (а) на (е) після шиплячих є характерною ознакою для окремих українських говорів, зокрема південно-західних. У таких говорах у позиції після шиплячих приголосних (ж, ш, ч, дж) голосний a може змінюватися на e. Це явище виявляється як у коренях слів, так і в

словотвірних чи граматичних формантах. «*Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, вибачей мені на слові*» [30, с. 165] (вибач(е)й – вибач(а)й); зміна голосного (а) на (и) після пом'якшених приголосних – це фонетична риса окремих українських діалектів, коли після м'яких приголосних звук а переходить у и. «...*Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвишувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізаччя, а найбільше – цвяхи, по-тутешньому «цвики», з яких згодом робив дрімби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі*» [30, с. 49] (цв(и)ки – цв(а)хи).

Такі фонетичні заміни спричинені історичними процесами пом'якшення шиплячих та впливом сусідніх мов і діалектів. Вони допомагають вирізнити територіальні особливості мовлення носіїв певного регіону.

У деяких діалектних словах спостерігається явище асиміляції приголосних. Наприклад, у фразі «*І за тебе, Штефане, порозказую, як ти п'яний за чужими молодицями з револьвером гонишся... і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру... можеш не сумліватися...*» [30, с. 72], форма сумліватися виникає внаслідок уподібнення приголосних і відповідає літературній нормі сумніватися.

Для гуцульської говірки типовим є вживання приголосного (ф) на початку слова замість звукосполучення (кв), що у літературній мові відповідає поєднанню кв. Така фонетична заміна має історичні корені та пов'язана з артикуляційним спрощенням складних звукосполучень: *фітка* замість *квітка*, замість *квітень*, *фарталок* замість *квартал*, *фасуля* замість *квасоля*. «*Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими фасулями, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний, щоби мав силу грати у дрімбу* [30, с. 47]». (фасулями замість квасолями). Ця риса чітко окреслює територіальну належність мовлення й є однією з найпомітніших ознак гуцульських говорів. Вона

широко представлена в усному народному мовленні та художній літературі, що відображає колорит гуцульського мовного середовища.

У буковинських говірках спостерігається фонетичне явище «укання». Його поширеність підтверджує приклад: *«Перетри фасуль, барабуль та й нагодуй – здоровіша буде»* [30, с. 113], де форми фас(у)ль, бараб(у)ль відповідають літературним квас(о)лі, бараб(о)лі. Водночас у мовленні мешканців цього регіону можна почути й варіантні форми: *«Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної бараболі чи чавун кулеші»* [30, с. 47] (бараб(о)лі).

Звукова система гуцульських діалектизмів вирізняється значною неоднорідністю. Вона формується під впливом як історичних фонетичних процесів, так і специфічних артикуляційних особливостей говірки. У вимові можуть проявлятися різні варіанти голосних і приголосних, збереження архаїчних звуків, а також поява нових фонетичних рис, що відрізняють гуцульський діалект від загальноукраїнської літературної мови. *«Чи ти думаєш, що **инчі** будуть раді, що їх молока загриміли до талицейських шугайв?»* [30, с. 165] (инчі – інші); *«– То коли мені ладувати в дорогу **рупцак**?»* [30, с. 132] (рупцак – рюкзак); *«Варварою з її голови і затоптаною під ноги газової косинки і Маріїних двох кулаків не так у **куфайку**, як у плечі»* [30, с. 51] (куфайку – фуфайку); *«Ой, не пам'ятаєш, ти ще май малий **тогда** був»* [30, с. 110] (тогда – тоді); *«А ти пам'ятаєш, як від ріки можна було видіти польських панів з того боку, **завсігди** виквасованих, як до шлюбу?»* [30, с. 110] (завсігди – завжди).

Характерною ознакою гуцульського діалекту є заміна одних звуків іншими, що засвідчується в різноманітних мовних прикладах. Такі фонетичні трансформації відображають специфіку місцевої вимови та формують самобутнє звучання говірки. Заміни можуть стосуватися як голосних, так і приголосних, спричиняючи помітні відмінності між діалектними формами та їхніми літературними відповідниками: *«А тобі скажу таке: не може бути, щоби **жадна** душа не чула – не виділа сліду*

*твої жінки» [30, с. 109] (ж(а)дна – ж(о)дна); «Чоловік один, а колісниця кожного разу друга. Розумієш, Мойшо? Кожного разу друга! А чоловік один» [30, с. 108] (кож(д)ого – кож(н)ого); «Та послушайте, жінко добра, щось то значить, що румуни забралися тепер із села під німецьку команду, як колись **маскалі**, – ніхто не чув, не видів?!» [30, с. 127] (м(а)скалі – м(о)скалі).*

Отже, залучені в художньому творі лексико-фонетичні діалектизми відтворюють строкатість і варіативність звукової системи буковинських говірок, передаючи автентичний, неповторний колорит гуцульського мовлення та підкреслюючи його регіональну своєрідність.

2.2.2. Лексико-граматичні діалектизми

На граматичному рівні діалектна специфіка в романі М. Матіос простежується передусім у морфологічних особливостях слів різних частин мови. Яскравим прикладом є іменник *Марія*, який ужито в формі кличного відмінка, не властивій іменникам І відміни м'якої групи в літературній мові, що свідчить про вплив місцевих діалектних норм на мовлення персонажів. *«Я виджу, **Марійо**, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали. Воно й не дивно: сусідство...» [30, с. 38] (Марі-йо замість Марі-є).*

У гуцульській говірці іменники в родовому відмінку однини часто мають форми, не властиві сучасній українській літературній мові. Це підтверджують приклади з тексту: *«У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось сканав цієї напасті, то й тепер не хочу» [30, с. 165], де форми смерт-и, напаст-и замінюють нормативні смерт-і, напаст-і; «– Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я живу по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливості» [30, с. 69], де використано форму справедливості замість літературної справедливості.*

Таким чином, властиве літературній мові закінчення -і в іменниках третьої відміни в говіркових варіантах заміщується закінченням -и.

При відмінюванні іменників чоловічого роду другої відміни в місцевому відмінку однини простежується збереження архаїчних форм із закінченнями -ови, -єви, які в сучасній літературній мові відповідають варіантам -ові, -еві. Цю особливість демонструє приклад: «Аж чую – від Довбушевої могили, а ви знаєте, вона якраз у самому кутикови при самій дорозі нечиста сила говорить...» [30, с. 33], де форма кутик-ови використана замість нормативного кутик-ові. Таке фонетико-граматичне явище засвідчує архаїчний характер відмінювання іменників у діалектному мовленні Буковини.

У літературній українській мові іменники середнього роду в місцевому відмінку однини здебільшого мають закінчення -і. Натомість у діалектному мовленні деяких регіонів спостерігається використання закінчення -у, що є характерною морфологічною рисою місцевих говірок. «Бігме Боже, нібито на **весілля** «гуцулку» гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфількується» [30, с. 33], на весілл-ю – на весілл-і. Водночас поряд із таким уживанням у діалектному мовленні може зберігатися й нормативне закінчення -і, що свідчить про паралельне функціонування обох форм. «**По закінченні** роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, сам узяв поливане відро на руку та й пішов у центр до магазину, приніс звідти семикопієчних коржиків, дав кожному дітвакові по одному» [30, с. 49].

У родовому відмінку однини іменників також виявляються відмінності у формах закінчень: діалектне мовлення іноді зберігає архаїчні або територіально зумовлені морфологічні варіанти, які не збігаються з літературною нормою.

У родовому відмінку також спостерігаються відмінності в закінченнях: «Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички, а вертала **домів** – і все розліталось, ніби висохла соснова

шишечка» [30, с. 34], дом-ів – додом-у. У гуцульській говірці у формі називного відмінка іменника «люди» фіксується характерне для діалекту закінчення -е, що вирізняє цю форму від літературної норми: «...казали оногде старі **люде**: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали...» [30, с. 116], люд-е – люд-и. Особливо помітні діалектні риси у вживанні збірних іменників: вони можуть мати відмінні від літературної мови форми та закінчення, що зберігають місцеві мовні традиції: «Хрестіться, **дітво**, рано і увечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба» (2, с. 168) (дітво – дітвора); «Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні **вберя**» [30, с. 121], вберя – вбрання.

Діалектна специфіка простежується й у формах прикметників. Так, у присвійних прикметниках чоловічого роду в називному відмінку однини трапляється закінчення, яке не відповідає нормам сучасної української літературної мови, і є характерним саме для місцевих говірок. «Уже як гуляв увечері **татовий** пасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує» [30, с. 22]. У якісних прикметників спостерігається використання нестандартних для літературної мови форм найвищого ступеня порівняння, що є відображенням локальних діалектних особливостей: «Кажу вам достеменно, тяжкі часи настали – а будуть ще **май тяжчі**» [30, с. 127], май тяжчі – найтяжчі; «– То що ти собі думаєш, таке обірване і ніяке, як оце, що плює перед дзвіницею, і не знати, де йому пуп рубали, може бути **май ліпше** чи **добріше**, як румунський жандарм чи учений дідич?» [30, с. 110], (май ліпше, добріше – найліпше, найдобріше).

Діалектні риси простежуються також у системі займенників. Зокрема, спостерігаються певні відхилення від норм сучасної літературної мови у формах зворотного та знахідного відмінка особових займенників, що виявляються у специфічних фонетичних і морфологічних варіантах їх уживання, замість тебе → тя, «– Заткайся, заткала би **тя** лиха година» [30, с. 35], получилося → ся получило, «– Ая-ая, Марійо... що не

*сподівалася – то не сподівалася, так мені **ся** **получило***» [30, с. 33]. У поданому прикладі частка **ся** слугує маркером зворотно-середнього стану дієслів: *«І може тому таке **ся** **причинило**...»* [30, с. 115], *«Та й **устидали би ся** навіть думати, що дитина не Михайлова»* [30, с. 90].

У деяких діалектних формах зворотного займенника *себе (ся)* виявляються характерні фонетичні зміни. Наприклад, у наведеному вислові: *«Станьте отутки та розкажіть до прикладу, що си робить, що ви такі, якби вам чіп у одне місце забив»* [30, с. 121] форма *си* функціонує із модифікованою вимовою (робить(с'а)), що свідчить про фонетичну варіативність у межах буковинських говірок.

У мовленні буковинців трапляються також редуplikовані та редуковані форми займенників, що є характерною граматичною рисою місцевих говірок. Наприклад, у вислові: *«...вигопкувалися гостинцями між двома війнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з тамтого – польського – боку»* [30, с. 110] простежується редуplikована форма *тамтого (того)*. У фрагменті: *«Я тоді дитину через Курика скинула, шляк би'го був трафив ще в утробі, як він не одному тут життя перебив»* [30, с. 110] зафіксовано редуковану форму *би'го (би його)*, що свідчить про спрощення звукового складу займенника в процесі мовлення.

Діалектні особливості простежуються також у формах дієслів теперішнього та минулого часу. Особові форми теперішнього часу у буковинських говірках вирізняються значною варіативністю. Наприклад: *«Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я живу по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливости»* [30, с. 69], де форма *живу* функціонує як говірковий відповідник літературного *живу* й імовірно має польське походження. У вислові: *«... Не хочу грішити, кумко-любко, але здаєми'ся, що з тою Матронкою щось нечисте змішано...»* [30, с. 115] фіксується варіант *здаєми'ся* замість нормативного *здається мені*.

Дієслово *не дозволям*, зафіксоване в реченнях «*Не дозволям! – рубанув повітря рукою Цвичок і вийшов з кабінету*» [30, с. 55]; «*Моя мені точно скаже: “Не дозволям”. А ваша що – дозволям?»* [30, с. 04], демонструє збереження давнього закінчення -мь (-м), характерного для архаїчних форм українських дієслів.

Архаїчні риси помітні й у формах минулого часу. Наприклад: «– *А не чули’сте, Гафійко люба, це правда, що Їлена законилася цієї ночі Цвичком?»* [30, с. 44], де форма *чули’сте* є діалектним варіантом *чули*. У вислові: «... *Щось буду казати вам, Михайлику гречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, абих так до завтра дочекала*» [30, с. 11] конструкція *абих дочекала* відповідає літературному *дочекала би*, зберігаючи давню синтаксичну модель.

Такі відхилення від літературної норми свідчать про збереження архаїчних граматичних форм та активний вплив суміжних мов у мовленні мешканців Буковини.

Говіркові риси проявляються також у вживанні службових частин мови, зокрема часток і прийменників. У мовленні буковинців зафіксовано варіативність частки *тільки*, що виступає замість літературної форми *тільки*: «– *Е-е-е... казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали... бо ніхто, навіть Бог, не любить, коли людина живе – і лиш тільки тішиться*» [30, с. 116–117]; «*А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук – лиш тільки що не була мертва*» [30, с. 75]. Подібну фонетичну модифікацію демонструє і числівник *стільки* у фразі: «*Та й як я скажу людям, що через твою дурну голову вони позбулися стільки праці?»* [30, с. 95], що відповідає літературному *стільки*.

Особливості виявляються і в системі прийменників. Наприклад, замість нормативного *через*, *крізь* уживається форма *почерез*: «*Даруся дивилася на те все з вікна почерез фіранок*» [30, с. 110]; «*А на ранок дивиться почерез паркан: якщо Даруся обходить город, то можна у*

возниці класти вогонь» [30, с. 23]. Також у тексті засвідчено форму *довкруг* як аналог літературного *довкола*: *«Даруся викладає з кошика припасене добро довкруг хреста...»* [30, с. 31].

Зазначені приклади підтверджують збереження локальних мовних традицій у сфері службових частин мови в буковинських говірках.

До говіркових особливостей належать і вигуки, що зберігають локальну емоційно-експресивну специфіку. Наприклад: *«Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого... ще наврочать мені врожай»*, – *не розгинаючись від грядки, відповідає – нібито сердиться – Марія* [30, с. 10]. Вигук *агій* у цьому контексті передає роздратування й невдоволення. У вислові: *«Ади, пакують зараз на фіри»* [30, с. 123] форма *ади* вживається зі значенням заклику звернути увагу (*дивись*), виражаючи здивування чи зацікавлення. Вигук *гайта*, засвідчений у реченні: *«Він перший раз за багато років почув, що в нього є серце – і крикнув коневі “гайта”...»* [30, с. 166], є кличним сигналом, яким наказують їм повернути праворуч або підганяють коней.

Загалом уживання таких вигуків підсилює емоційність мовлення персонажів і відображає живу діалектну традицію буковинців.

Отже, лексико-граматичні діалектизми відображають специфіку гуцульської говірки, яка проявляється в різних частинах мови через характерні морфологічні особливості.

2.2.3. Власне лексичні діалектизми

У романі «Солодка Даруся» лексичні діалектизми виступають найпомітнішим засобом відтворення колориту гуцульської мови. Вони включають «слова діалектного вжитку», які позначають ті самі поняття, що й у загальнонародній мові, але формуються від інших непохідних основ. Це підкреслює фонетичну й лексичну відмінність територіальної говірки від літературної мови та демонструє, як одні й ті ж смислові одиниці можуть мати різне звукове вираження залежно від мовного

контексту. Такий підхід дозволяє авторці передати автентичність місцевого мовлення та створити яскравий регіональний колорит тексту. Наприклад: «*Так що сільські люди намагалися пантрувати худобу в лузі, обклавши **воринням** місце від дамби*» [30, с. 100], вориння – огорожа, зроблена з жердин (ворин); «*...аж шкіра на ногах морщить, як сушениця після коптіння на **возниці***» [30, с. 64], возниця – споруда, призначена для копчення м'яса або сушіння фруктів; «*Обголили в районі Івана на бубон, дали замість дрімби **дряпак** у руки – і пішов Цвичок замітати вулиці райцентру*» [30, с. 74], дряпак – старий віник; «*Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоробах, і дав Дарусі такого шміру по сраці, що вона півдня відсиджувалася у **барабулинні** поза стайнею*» [30, с. 20], барабулиння – картоплиння; «*А під вечір візьме дитину на руки, колише, стиха приспівуючи, – і ближче до брами перебереться: Михайла з **деньки** визирає*» [30, с. 92], денька – щоденна праця.

У гуцульській говірці широко вживані слова, що відображають сільський побут і традиційне господарське життя. Ці лексичні одиниці передають специфіку щоденної діяльності, предметів побуту, господарських споруд і ремесел, характерних для гуцульського регіону. Роман «Солодка Даруся» містить численні приклади таких слів, що допомагають створити автентичну картину життя місцевих мешканців і підкреслити культурно-регулярні особливості говірки. «*Брама тут завжди замкнена на дерев'яний патичок*» [30, с. 28], патичок – паличка; «*Собаки, поопускавши **писки**, стоять півколом біля Дарусі, ніби сторожують*» [30, с. 28], (писки – морди); «*– На добре, таздиньки, бо скільки того життя? **Кавальчик!***» [30, с. 83], кавальчик – невеликий шматочок); «*Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на **баняк** звареної бараболі чи чавун кулеші*» [30, с. 47], баняк – казан; «*Дві великі **кані**, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Маріїною*» [30, с. 126], каня – шуліка.

Деякі діалектні слова у романі можуть бути зрозумілі читачеві за контекстом, навіть якщо він не знайомий із гуцульською говіркою. Водночас твір М. Матіос містить численні лексеми, значення яких потребує додаткового пояснення. Для таких випадків автор надає посилання з ремаркою *діал.*, що допомагає розкрити зміст і функцію цих діалектних одиниць у тексті. «*А тут ще таке – нова влада селом **спацірує** та лиш кров холодить у жилах*» [30, с. 114], спацірує – прогулюється; «*І як то можна було тікати від своєї крові, а все на **крішечку** такої маленької жінки, як Куричка, звалити?*» [30, с. 105], крішечка – дрібка; «*Пропадає задурно чиясь праця, а оцей, що з **гвером**, – показав очима на міліціонера, – цього не видить*» [30, с. 54], гвер – гвинтівка; «*– А чи тобі, нензо **лєста** і к... остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?*» [30, с. 40], лєстий – найгірший; «*Ти що, не видів, хто з **фанамі**, синім та жовтим шитими, вибігав аж у Хорови зустрічати оцих опришків, що вже рік у селі порядкують*» [30, с. 122], фана – прапор.

Діалектну лексику зі значенням предметності (іменникову), яку Марія Матіос використовує у своєму романі, можна структурувати за тематичними групами. До них належать:

1. Побутові предмети та речі домашнього вжитку – слова, що позначають предмети повсякденного вжитку, характерні для конкретного регіону. «*І притулились Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні **сардаки** було чути прискорене биття сердець...*» [30, с. 102], сардак – верхній одяг гуцулів; «*Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на **дримбах** – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості*» [30, с. 40], дримба – музичний інструмент; «*Тата привалило **дарабою**, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабські язики*» [30, с. 81], дараба – пліт із дерева для переправи людей через річку;

«Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого **ліжника**» [30, с. 25], ліжник – домоткане покривало»; « – Іще завидка Михайло відвів дитину до куми Марії, замкнув браму і хату на **колітки**, заставив вікна» [30, с. 134], колітки – замок; «Тебе твоя годує таким самим **чіром**, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає» [30, с. 81], чір – напіврідка страва з кукурудзяної муки, призначена здебільшого для годування собак; « Дехто, а особливо маєтні тазди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під **стаями** доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла чи **гарчик** сметани, і далі сідав на коня» [30, с. 165], стая – літнє житло на полонині, де мешкають пастухи, гарчик – невеликий дерев'яний посуд для молочних продуктів.

2) назви людей, які відображають їхнє суспільне положення, сімейні відносини та вікові категорії: «Ніж ото дітей отут пужати криком, краще би пішли ці батяри та добре діло зробили» [30, с. 54], батяр – пройдисвіт; «Хочете, я запропоную ще 2–3 варіанти для вибору? Після закінчення промови **перший брат** Курика – Дмитро Угрин – підніс офіцерові хліб-сіть на вишитому рушникові» [30, с. 129], перший брат – двоюрідний брат; «Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав, але знав точно, що за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще **шандарі** чи жовніри» [30, с. 97], шандар – жандарм; « – А чого не будете брати? Моїх верстаків забирають» [30, с. 132], верстак – ровесник; «Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи десь під смерекою – і світ її не колише: перебирає пальцем дрімбу, і ані Букінтемського палацу їй не треба, ні мужа, ні **любаса**, ані горілки» [30, с. 41] любас – коханець.

3) лексеми, які використовуються для вираження абстрактних ідей: «А ви, пане директоре, як заступитеся за невинну душу, **поману** будете мати, ви ж християнин, а не безбожник» [30, с. 55], можна перефразувати так: помана – дар, який приносять під час поминання душі;

«Село вкотре здивовано подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про злоги не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче – аж надвір чути» [30, с. 89], злоги – пологи; *«– Ужє як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю **охіть** до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг»* [30, с. 44], охіть – прагнення або схильність до чого-небудь; *« Я свої як не пильнувала, а таки якась **бола** їх скосила»* [30, с. 10], бола – хвороба.

В окремих випадках лексичне значення діалектних слів гуцульської говірки та сфера їх вживання істотно відрізняються від відповідних слів у літературній українській мові. Такі слова можуть мати додаткові значення, яких немає у стандартній мові, або використовуватися у специфічних соціальних, побутових чи культурних контекстах, притаманних лише певній території. Це означає, що навіть якщо слово має аналог у літературній мові, його функція, стилістична забарвленість або емоційне навантаження можуть істотно змінюватися у діалектному вживанні. З огляду на це, для правильного розуміння текстів, насичених гуцульськими діалектизмами, іноді потрібні додаткові пояснення, примітки або контекстуальні підказки. Наприклад: *«Марія плакала і хитала головою, а далі собі до хати»* [30, с. 75], потекла – пішла; *«Сиротливо потоптавшись на своєму подвір'ї, Михайло пішов до жидівської корчми купити **нафти**»* [30, с. 106], у цьому контексті слово «нафта» вживається у значенні гасу — рідини, яку наливали до лампи й застосовували для освітлення житла; *«Іван грав собі у дримбу в автобусі, а молодиця щось йому **криве** сказала, відей, запитала, чи не холодно йому самому на автостанціях спати»* [30, с. 39], криве – погане; *«Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару **дробу**»* [30, с. 92, слово «дріб» ужито для позначення дрібної худоби, зокрема овець; *«Зичити нікому нічого не зичили, бо лише склалися на **господарку**»* [30, с. 81], господарка – домашнє господарство.

Доволі поширеними в гуцульській говірці є дієслівні діалектизми, які виконують важливу стилістичну функцію в художньому мовленні. Вони допомагають точніше відтворити побут, спосіб мислення та мовну індивідуальність мешканців Карпатського регіону. У більшості випадків значення таких дієслів не потребує спеціальних пояснень, оскільки воно стає зрозумілим із ширшого контексту або ситуації спілкування. Читач, спостерігаючи за розвитком подій чи вчинками персонажів, інтуїтивно вловлює смисл мовних одиниць, навіть якщо не стикався з ними раніше. Приклади дієслівних діалектизмів у гуцульському мовленні чітко демонструють цю особливість: *«Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною **пазить**, так нібито ніхто до нього не мав гризоти»* [30, с. 116], пазити – доглядати; *«А тоді дасть уже й **побаювати**. Бо навіть найлюдяніший храм у селі не є такий веселий, як Дарусин бай отут із татом* [30, с. 30], *«Добре, що сьогодні є з чим **баювати!**»* [30, с. 31], баювати – розмовляти; *«**Замельдувати** – **замельдуй**, але ні на кого твердо не сподівайся»* [30, с. 106], замельдувати – повідомити; *«– Свят-свят-свят... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купаються і не встидаються, що село спить... а вони село паплюжать. .. і **тирлюються**, певно, у воді... мало їм хати... нема на них міліції... люди добрі, хто таке у наш час видів?!»* [30, с. 63], тирлуватися – займатися коханням; *«Люди часом люблять посмішкуватися з іншого, то й **призвішкуються**»* [30, с. 23], призвішкуватися – давати прізвисько; *«– Чи то георгіни в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі **вимикала**, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма»* [30, с. 10], вимикати – вирвати; *«Мучилася перед смертю страшно – **спокійнитися** ніяк не годна була»* [30, с. 169], спокійнитися – померти.

Таким чином, у романі М. Матіос найширше представлено саме лексичні діалектизми. Провідну групу серед них становлять іменники та дієслова, які активно функціонують у мовленні персонажів. За допомогою цих говіркових одиниць письменниця передає характерні для регіону назви

предметів побуту, елементів одягу, різноманітних абстрактних понять, а також дій і процесів, що тісно пов'язані з традиційним укладом життя гуцулів. Використання такої лексики сприяє створенню переконливого мовного середовища та увиразнює культурно-етнографічний колорит твору.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ДІАЛЕКТНОЮ ЛЕКСИКОЮ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Діалектизми як навчальний матеріал у шкільному курсі

Діалектизми є важливим і цінним компонентом навчального матеріалу у шкільному курсі української мови. Їх вивчення дає можливість учням глибше усвідомити мовну картину України, яка складається не лише з літературної норми, а й з різноманітних територіальних варіантів. Робота з діалектною лексикою сприяє розвитку мовної спостережливості, уміння аналізувати й інтерпретувати мовні явища, порівнювати їх між собою.

Актуальність вивчення діалектної лексики в школі зумовлена необхідністю формування всебічного уявлення про українську мову як живу, багатогранну систему, що розвивається та функціонує в різних регіонах країни. Діалектизми відображають історичний досвід народу, зберігають елементи традиційної культури, побуту, світогляду. Ознайомлення учнів із цими лексичними одиницями сприяє розвитку мовної компетентності, збагаченню словникового запасу, підвищенню інтересу до національної спадщини. Крім того, робота з діалектизмами допомагає школярам краще розуміти художні тексти, у яких використано регіональну лексику, а також сприяє позитивному ставленню до мистецької та культурної різноманітності України. Таким чином, упровадження діалектного матеріалу в навчальний процес є важливим кроком у вихованні свідомого носія рідної мови.

Залучення діалектизмів на уроках збагачує словниковий запас школярів, допомагає їм краще зрозуміти зміст художніх творів, у яких використано елементи народного мовлення, а також формує емоційно-ціннісне ставлення до культурно-мовної спадщини українського народу. Учні вчаться розрізняти стилістичні шари лексики, усвідомлюють

функціональні можливості діалектних елементів у створенні мовного колориту.

Пізнавальне значення діалектизмів у шкільному навчанні є багатограним і охоплює кілька важливих аспектів. По-перше, вони дозволяють учням ознайомитися з регіональними особливостями української мови. Через вивчення діалектних слів школярі бачать, як у різних областях України можуть по-різному називатися одні й ті самі предмети, явища або дії, що дає змогу глибше усвідомити мовну варіативність і багатство національної лексики.

По-друге, робота з діалектами формує уявлення про лінгвістичне різноманіття країни та її культурну спадщину. Діалектизми не лише зберігають давні назви предметів, явищ, традицій і побутових реалій, а й відображають історичний досвід і світогляд людей конкретного регіону. Завдяки цьому учні розуміють, що українська мова є живою, динамічною системою, яка розвивається і змінюється під впливом місцевих особливостей, культурних контактів та історичних процесів.

По-третє, знайомство з діалектами сприяє розвитку мовної компетентності та аналітичного мислення школярів. Вони вчаться порівнювати літературні й говіркові форми слів, визначати значення незнайомих лексичних одиниць за контекстом, а також оцінювати функціональні й стилістичні відтінки діалектної лексики.

Таким чином, пізнавальна робота з діалектизмами не лише збагачує словниковий запас учнів, а й формує в них глибоке розуміння мовної і культурної різноманітності України, розвиває інтерес до історії, традицій та мовної спадщини свого народу.

Освітній потенціал роботи з діалектизмами у шкільному курсі української мови є багатограним і відіграє важливу роль у формуванні всебічної мовної компетентності учнів. По-перше, ознайомлення з діалектною лексикою сприяє значному збагаченню словникового запасу школярів. Учні дізнаються про різноманітні значення слів, їхнє емоційне,

стилістичне та регіональне забарвлення, що дозволяє точніше й образніше висловлювати власні думки та почуття як у усному, так і в письмовому мовленні. Це також розвиває мовне чуття, спостережливість щодо слів та їхніх значень, а отже — підвищує загальний рівень мовної грамотності.

По-друге, робота з діалектизмами формує й розвиває навички аналізу та інтерпретації мовних явищ. Учні вчаться виділяти відмінності між літературними й говірковими формами слів, визначати значення незнайомих лексичних одиниць за контекстом, оцінювати їхню функцію у створенні художньої образності, колориту та стилістики тексту. Такий аналіз розвиває критичне мислення та мовну спостережливість, допомагає усвідомлювати мовні закономірності та правила словотвору.

По-третє, робота з діалектними словами сприяє розвитку уміння розрізняти стилістичні шари лексики. Учні отримують змогу відокремлювати літературні норми від регіональної або розмовної лексики, розуміти специфіку її використання в різних комунікативних ситуаціях і в різних жанрах текстів. Це формує мовну гнучкість, дозволяє адекватно й свідомо підбирати слова залежно від ситуації спілкування, стилю письма чи художнього задуму.

Таким чином, робота з діалектизмами не лише збагачує словниковий запас і розширює знання про рідну мову, а й розвиває аналітичне мислення, мовну чутливість, культуру мовлення та здатність ефективно використовувати мовні ресурси в різних ситуаціях. Крім того, така робота виховує повагу до мовної спадщини, традицій і культурної самобутності різних регіонів України, що робить навчальний процес більш глибоким, цікавішим і практично значущим.

Практична робота з діалектизмами може реалізовуватися у різних формах: виконанні словотворчих і перекладних вправ, підготовці міні-досліджень про мовні особливості свого регіону, роботі з фольклорними та художніми текстами, а також у творчих завданнях (укладання словничків, написання діалогів чи описів із використанням говіркових слів). Такий

підхід урізноманітнює навчальний процес, підвищує інтерес учнів до рідної мови та сприяє формуванню стійких мовленнєвих навичок.

Культурно-виховний аспект роботи з діалектизмами у шкільному курсі української мови має важливе значення для формування ціннісного ставлення учнів до рідної мови та національної культури. Ознайомлення з говірковими словами дозволяє школярам усвідомити, що кожне діалектне слово є носієм історичного досвіду, побутових традицій та духовної спадщини конкретного регіону. Через вивчення таких лексичних одиниць учні отримують змогу відчувати тісний зв'язок мови з життям і культурою народу, зрозуміти, як мовні форми відображають місцеві звичаї, обряди та способи мислення людей.

Робота з діалектами також сприяє поглибленню інтересу учнів до історії та культури рідного краю. Вивчення особливостей мовлення конкретного регіону допомагає школярам осягнути його унікальність і самобутність, усвідомити роль локальних мовних явищ у формуванні культурної ідентичності та національної свідомості. Це сприяє формуванню у дітей ціннісного ставлення до своєї історії, народних традицій, мистецтва, фольклору та природного середовища рідного краю.

Крім того, робота з діалектизмами виховує повагу до мовної спадщини і культурної самобутності інших регіонів України, формує відкритість і толерантність до мовного й культурного різноманіття. Учні вчаться цінувати багатство рідної мови, усвідомлюють важливість її збереження та популяризації, а також розвивають зацікавленість у дослідженні локальних традицій та культурних явищ.

Отже, культурно-виховна робота з діалектизмами сприяє комплексному розвитку школярів: формує мовну і культурну свідомість, виховує національну ідентичність, повагу до рідної мови та народної спадщини, а також активізує цікавість до вивчення історії й культури свого та інших регіонів України.

3.2. Педагогічний потенціал творів Марії Матіос у формуванні мовної компетентності

Дослідження мовної компетентності учнів є надзвичайно актуальним у сучасній освіті, оскільки володіння рідною мовою є не лише засобом спілкування, а й фундаментом формування критичного мислення, культурної ідентичності та соціальної взаємодії. Уміння правильно й виразно користуватися мовою допомагає учням у навчанні інших предметів, розвитку комунікативних навичок та творчого мислення. Систематичний розвиток мовної компетентності сприяє формуванню здатності аналізувати текст, інтерпретувати його зміст і висловлювати власні думки, що є необхідним у ХХІ столітті.

Художня література виступає ефективним засобом розвитку мовних навичок учнів, оскільки вона поєднує естетичне задоволення від читання з навчальною функцією. Через художній текст учні ознайомлюються з різноманітною лексикою, граматичними конструкціями, стилістичними особливостями мови, а також з інтонаційними і ритмічними моделями мовлення. Літературні твори стимулюють мовленнєву активність, сприяють розвитку словникового запасу, навичок письма, усного та аналітичного мовлення. Водночас читання художньої літератури формує емоційну чутливість і здатність до емпатії, що позитивно впливає на соціальну і комунікативну компетентність учнів.

Твори Марії Матіос займають особливе місце в шкільному навчанні, оскільки вони поєднують художню цінність із можливістю глибокого вивчення мови та культури. Завдяки насиченості діалектизмами, образними виразами та автентичними описами життя українських регіонів, учні отримують унікальний досвід ознайомлення з живою мовою та локальною культурною спадщиною. Крім того, твори авторки сприяють розвитку критичного мислення, умінню аналізувати художній текст, розуміти психологічні й соціальні аспекти персонажів. Використання її творів у навчальному процесі допомагає інтегрувати мовну та культурну

освіту, формуючи глибоке розуміння мови як інструмента творчого самовираження.

Твори Марії Матіос вирізняються багатим використанням діалектизмів і говіркової лексики, що робить їх цінними для навчання мови. Через місцеві мовні особливості письменниця передає автентичність побуту та менталітету українських регіонів, насичує текст колоритом народного мовлення. Діалектизми дозволяють учням ознайомитися з різними варіантами лексики, виявляють живу мовну реальність, сприяють розумінню історико-культурного контексту та мовної своєрідності окремих територій.

Особливу роль у творах авторки відіграє граматична й стилістична організація лексики. Іменники передають конкретні предмети, явища та традиції регіонального побуту; дієслова відтворюють дії й поведінку людей, а прикметники додають емоційно-образного забарвлення та деталізують опис. Разом вони створюють живу картину життя громади, допомагаючи учням краще розуміти культурні особливості та історичний контекст місцевості.

Використання таких текстів у навчанні дозволяє значно розширити словниковий запас учнів, збагачуючи їх знання про значення слів, синонімічні ряди та стилістичні відтінки. Занурення в різноманітну лексику формує мовне чуття, підвищує здатність правильно й виразно висловлювати власні думки, а також стимулює творчий підхід до використання рідної мови. Таким чином, твори М. Матіос виконують не лише художню, а й потужну освітню функцію.

Твори Марії Матіос часто відтворюють особливості місцевої вимови та фонетики, що робить їх цінним матеріалом для вивчення мови в школі. Авторка передає характерні звукові варіанти, наголоси, специфічні артикуляції свистячих, носових та м'яких приголосних, які властиві конкретним гуцульським або буковинським говіркам. Такий підхід дозволяє учням ознайомитися з живим мовним матеріалом і відчутти

різноманітність української фонетичної системи, формує розуміння того, як фонетичні особливості впливають на звучання та сприйняття мови.

Знайомство з регіональними фонетичними варіантами через художній текст сприяє розвитку слухового сприйняття мови, а також умінню аналізувати й порівнювати звукові явища. Учні вчаться відрізняти стандартизовану літературну вимову від діалектних форм, усвідомлювати закономірності наголосу, асиміляції, редукції та інших фонетичних процесів. Така робота формує фонетичну обізнаність і підвищує мовну культуру школярів, а також сприяє глибшому розумінню взаємозв'язку між звуковим і письмовим оформленням мови.

У творах Марії Матіос помітне використання граматичних форм, що відрізняються від стандартних норм літературної мови. Це проявляється у нетипових відмінках іменників, нестандартних формах дієслів, специфічних присвійних прикметниках, характерних для гуцульських та буковинських говірок. Такі особливості дозволяють відтворити автентичну мовну картину життя регіону, передати стиль спілкування та менталітет місцевих мешканців.

Знайомство з нетиповими граматичними формами у художніх текстах сприяє формуванню у школярів уміння порівнювати стандартну літературну норму з регіональною. Це стимулює розвиток граматичної компетентності, допомагає усвідомити варіативність мовних норм та гнучкість мови як інструмента вираження думки. Крім того, аналіз граматичних особливостей сприяє розвитку критичного мислення і вміння аргументовано пояснювати мовні явища.

Твори Марії Матіос відзначаються яскравим стилістичним колоритом, що формується завдяки активному використанню діалектних слів і говіркової лексики. Такі мовні засоби не лише передають особливості місцевого побуту та культурного середовища, а й збагачують художній образ тексту, роблять його живим, емоційно насиченим та образним. Використання регіональних слів дозволяє створити у читача

відчуття присутності у конкретному культурному та соціальному просторі, що сприяє більш глибокому сприйняттю тексту.

Робота з текстами авторки розвиває у школярів навички стилістичного аналізу, допомагає усвідомлювати, як вибір лексики впливає на характер, настрій та емоційне забарвлення твору. Учні вчаться визначати функціональні та емоційно-експресивні особливості слів, порівнювати нейтральні й емоційно забарвлені мовні засоби, а також відтворювати їх у власному мовленні. Це сприяє розвитку комунікативної компетентності, здатності до точного та образного висловлення думок, а також формує чуття художньої мови.

Твори Марії Матіос є цінним джерелом знань про культурну спадщину, побут і традиції українських регіонів, зокрема Гуцульщини та Буковини. Через художні образи, опис повсякденного життя, обрядів, свят та народних звичаїв учні отримують можливість глибше пізнати історичні та соціокультурні особливості місцевості. Таке ознайомлення формує повагу до рідного краю та народної спадщини, розширює кругозір школярів і розвиває інтерес до історії та культури своєї країни.

Читання творів авторки сприяє формуванню національної ідентичності, усвідомленню цінності рідної мови та культурного надбання. Учні розвивають мовну свідомість, навички аналізу тексту та розуміння культурних кодів, що закладені в мовленні персонажів. Через взаємодію з художнім матеріалом формується почуття приналежності до національної спільноти, глибше розуміння власної історії, а також прагнення підтримувати й передавати традиції рідного краю наступним поколінням.

3.3. Методичні прийоми роботи та навчально-методичні матеріали з діалектною лексикою на уроках мови

Діалектизми – важливий компонент української мови, що відображає регіональні особливості та культурну специфіку. У художніх творах вони створюють мовний колорит, передають побут, характер і емоційний стан

персонажів. У творчості Марії Матіос, гуцульська лексика відіграє важливу роль для відтворення автентичного регіонального мовного середовища.

Робота з діалектною лексикою на уроках української мови має велике освітнє, культурне та комунікативне значення:

1. Освітнє значення. Розширює знання учнів про мовну систему, її регіональні варіанти; розвиває мовну компетентність: уміння аналізувати лексику, фонетику, морфологію та стилістичні особливості; формує навички лексичного та семантичного аналізу діалектизмів.

2. Культурно-виховне значення. Ознайомлює з культурою, побутом і традиціями певного регіону; формує ціннісне ставлення до національної мовної та культурної спадщини; розвиває повагу до мовного різноманіття та регіональної ідентичності.

3. Комунікативне та розвивальне значення. Сприяє розвитку навичок спілкування та усного мовлення через роботу з діалектними словами; стимулює критичне мислення та творче використання мови; підвищує зацікавленість учнів у вивченні рідної мови через інтерактивні та творчі завдання.

Робота з діалектною лексикою на уроках мови та використання відповідних навчально-методичних матеріалів сприяють: формуванню мовної компетентності та аналітичних умінь; розвитку мовної чутливості та творчих навичок; поглибленому розумінню художніх текстів і культурних особливостей регіонів; вихованню поваги до мовної спадщини та регіональної ідентичності.

Відповідна робота з діалектною лексикою вимагає продуманих прийомів, які спрямовані на поглиблення мовних знань учнів, розвиток їхнього словникового запасу та культурної компетентності. Основні методичні прийоми:

1. Пояснення значення та походження діалектизмів: робота зі словниками та глосаріями; встановлення відповідностей між діалектним і

літературним варіантом слова; тлумачення за контекстом у художньому тексті.

2. Порівняльно-зіставний аналіз: порівняння діалектних слів із літературними аналогами за значенням, звучанням, формою; виділення у мові твору локальних ознак: фонетичних, граматичних, словотвірних, семантичних.

3. Контекстуальний аналіз: визначення ролі діалектизмів у художньому тексті (наприклад, у романі «Солодка Даруся» М. Матіос); аналіз емоційно-експресивних відтінків, стилістичної функції.

4. Творчі мовленнєві завдання: кладання речень і мінітекстів із діалектизмами; написання творчих робіт із включенням регіональної лексики: інсценізації й діалоги із використанням діалектних висловів.

5. Лінгвокультурологічний підхід: розкриття зв'язку діалектизмів із традиціями, побутом, місцевою культурою; перегляд відеофрагментів, фото, фольклорних джерел, що ілюструють використання слів у житті.

6. Ігрові технології: лексичні ігри, кросворди, вікторини, «Знайди відповідність», ребуси, «Мовні пазли»; рольові ігри з діалектним мовленням для закріплення матеріалу.

7. Проектна діяльність: мінідослідження про діалекти своєї місцевості; збирання діалектних слів від старожилів, складання словничків; презентації учнівських лінгвокультурологічних проєктів.

8. Використання мультимедійних ресурсів: створення інтерактивних вправ у LearningApps, Kahoot тощо; використання аудіо- й відеозаписів із живою діалектною мовою.

9. Робота над помилками та нормами мовлення: визначення меж уживання діалектів у літературному мовленні; окреслення допустимості використання у різних ситуаціях спілкування.

Методичні прийоми роботи з діалектною лексикою сприяють:

✓формуванню глибокого розуміння мовної картини світу;

- ✓ розвитку аналітичних і комунікативних умінь;
- ✓ вихованню поваги до регіональної культури;
- ✓ підвищенню мотивації до вивчення української мови та літератури.

Нижче подаємо добірку практичних вправ на матеріалі творів Марії Матіос «Черевички Божої Матері» та «Солодка Даруся», які можна використати на уроках української мови для опрацювання діалектної лексики.

I. Робота з текстом: визначення значень діалектизмів.

Завдання 1. Прочитайте поданий уривок і выпишіть діалектизми. Спробуйте пояснити їх значення за контекстом.

«А на стіні – старий кептар, у скрині – плахта, запаска і мамині черевички...

*Не такі, як тепер: шкіряні, блискучі. А постоли...»**

(«Черевички Божої Матері»)

Запитання для аналізу:

- Які слова свідчать про гуцульську культуру?
- Яким побутовим реаліям відповідають ці назви?

II. Порівняння з літературною мовою.

Завдання 2. Доберіть літературні відповідники до діалектизмів із наведених рядків.

«вуйко, меткий, кугут, банувати, кресаня» «Солодка Даруся»

Очікуваний результат:

вуйко – дядько; меткий – спритний; кугут – півень; банувати – сумувати; кресаня – капелюх.

III. Лексико-стилістичний аналіз.

Завдання 3. Поясніть, яку емоційно-експресивну роль відіграє діалектна лексика в уривку:

«Йой, мамко, та я лиш трохи баную...»

(«Солодка Даруся»)

Запитання:

- Як слово «йой» допомагає розкрити характер персонажа?
- Чи було б висловлення таким же чуттєвим без діалектного елемента?

IV. Інтерактивне вправа «Знайди пару»

Завдання 4. Поєднайте діалектні слова з їх значенням.

	Діалектизм	Значення
1	газда	а) куртка зі шкіри з оздобленням
2	леліяти	б) дбайливий господар
3	кресаня	в) птах свійський (півень)
4	кептар	г) пестити, турбуватися

(Правильні відповідності: газда – б; леліяти – г; кресаня – в; кептар – а)

Можна додати більше слів із творів.

V. Творче мовлення

Завдання 5. Складіть 5–7 речень про героя одного з творів М. Матіос, використавши щонайменше три діалектизми із поданого списку:

парубійко, хіжка, ярко, плай, фіглярний, легінь, бартка.

VI. Тематичне групування лексики

Завдання 6. Розподіліть діалектизми на групи за тематикою:

побут, одяг, почуття, людина/риси, природа.

Слова: *гарчик, кресаня, файний, банувати, полонина, маржина, хуга, кочерга, бартка.*

VII. Мовознавчий міні-проєкт

Завдання 7. Укладіть «Міні-словничок гуцульської лексики за М. Матіос»:

- 10–15 слів із поясненням
- приклади з тексту
- коротка примітка про роль цих слів у творі.

VIII. Інсценізація (мовленнєва практика)

Завдання 8. Підготуйте коротку сценку за мотивами одного з творів, у якій буде використано мінімум 8 діалектних слів. Оцініть, чи впливає їх уживання на автентичність мовлення персонажів.

IX. Завдання на рефлексію

Завдання 9. Напишіть 5–6 речень, пояснюючи:

- Чому Марія Матіос використовує діалектизми?
- Як це впливає на сприйняття персонажів і атмосфери Гуцульщини?

Такі вправи: мотивують учнів до вивчення регіональних особливостей мови; сприяють глибшому розумінню художнього тексту; розвивають зв'язне мовлення й культурологічну компетентність.

ВИСНОВКИ

Сучасна українська лінгвістика приділяє значну увагу дослідженню діалектної лексики в художньому мовленні, адже вона є важливою складовою національно-мовного світогляду, відображає культурну пам'ять народу, його традиції та етнічну ідентичність. Аналіз функціонування діалектизмів у прозі Марії Матіос підтвердив, що діалектні одиниці відіграють особливу роль у творенні індивідуально-авторського стилю, слугують засобом відтворення колориту регіонального мовного середовища та сприяють увиразненню художнього образу персонажів.

У сучасній лінгвістиці поняття діалектизм розглядається як багатогранна мовна одиниця, що поєднує територіальну, історичну, соціальну й стилістичну маркованість. Діалектизми становлять значущий складник національної мовної системи, адже відображають регіональні особливості мовлення, культурний досвід та етнічну своєрідність народу. Вони мають обмежену сферу функціонування й протиставляються загальнолітературній нормі, однак виступають закономірною та рівноправною частиною мовної варіативності.

Дослідники наголошують на функціонально-стилістичному потенціалі діалектизмів, особливо в художньому дискурсі: вони створюють автентичний мовний колорит, конкретизують просторову локалізацію твору, увиразнюють характеристикацію персонажів, формують емоційно-експресивний рівень тексту. Такий підхід засвідчує перехід від нормативно-оцінного трактування до усвідомлення вагомої естетичної та культурної ролі діалектної лексики.

Дослідження діалектної лексики у повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері» та роману «Солодка Даруся» дає підстави стверджувати, що діалектизми становлять органічну й надзвичайно важливу частину мовної організації твору. Їх використання зумовлене не лише територіальним маркуванням зображуваної дійсності, а й глибинним прагненням авторки

відтворити автентичний мовний простір Буковини та передати ментально-психологічний світ її мешканців.

По-перше, діалектні елементи у творах є носіями локального колориту, адже відображають реалії побуту, традицій, природи та культури карпатського регіону. Саме через діалект авторці вдається створити відчуття «живої» гуцульської мови, наближеної до реального мовлення носіїв.

По-друге, діалектна лексика забезпечує індивідуалізацію персонажів: окремі слова, вислови та мовні звороти передають їхній темперамент, психологічні особливості, соціальне походження, вік і рівень освіти. Через говіркові форми постають мовні портрети персонажів, що поглиблює образність і достовірність художнього зображення.

По-третє, діалектизми виконують важливу номінативну функцію, оскільки називають реалії, притаманні саме гуцульсько-буковинському середовищу, які відсутні або мало представлені в літературній мові. Саме ці слова роблять змальований світ максимально конкретним, етнографічно точним.

По-четверте, у М. Матіос діалектні одиниці мають і емоційно-експресивне навантаження: вони передають емоції, внутрішні переживання, динаміку дій та інтонаційні відтінки мовлення героїв. Це поглиблює художню палітру твору й сприяє відтворенню емоційного стану персонажів.

По-п'яте, аналіз мовного матеріалу доводить, що письменниця використовує діалектизми на всіх мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, словотвірному, лексичному та частково фразеологічному. Завдяки цьому текст набуває поліфонічності й стилістичної багатшаровості.

Отже, діалектна лексика у досліджуваних творах виступає не лише художнім прийомом, а й ключовим засобом художнього моделювання світу твору. Вона посилює реалізм зображення, забезпечує етнокультурну

автентичність, увиразнює характери й створює неповторний стиль Марії Матіос. Усе це засвідчує важливу роль діалектизмів як маркерів етнічної та мовної ідентичності, а також їх значення у формуванні мовної картини світу в сучасній українській прозі.

Структурно-семантичний аналіз діалектизмів засвідчив їх жанрову та стилістичну багатофункційність: вони виконують номінативну, емоційно-експресивну, образотворчу, комунікативно-прагматичну функції, забезпечують автентичність тексту та його глибоке культурне підґрунтя. Систематизація мовних одиниць дала змогу виокремити їх за походженням, семантикою та граматичною специфікою, простежити особливості їх інтеграції у художній дискурс письменниці.

Проведений методичний аналіз підтвердив високий навчально-виховний потенціал творів Марії Матіос у шкільному курсі української мови й літератури. Опрацювання діалектизмів сприяє розвитку мовної, комунікативної, лінгвокультурної та стилістичної компетентностей школярів, формує вміння аналізувати мовні одиниці в контексті, розвиває мовне чуття й повагу до регіонального мовного розмаїття України.

Розроблені методичні рекомендації, вправи та фрагменти уроків підтверджують практичну значущість роботи: їх упровадження дозволяє ефективно інтегрувати аналіз діалектної лексики у навчальний процес, роблячи його змістовним, культурно орієнтованим і мотивуючим для учнів.

Отже, результати дослідження мають як теоретичну, так і практичну цінність: вони поглиблюють уявлення про функціонування діалектної лексики в сучасній українській прозі та забезпечують науково обґрунтовану основу для її методичного опрацювання у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Т. 2. Луцьк, 2000. 458 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія: навч. посіб. Київ, 1980. 244 с.
3. Биби́к С. Діалектне слово у словнику і в тексті. Ів.-Франківськ. зб. ст. VIII Міжнар. конф. 2003. С. 46–50.
4. Бондаренко Д. В. Стилiстична функція лексичних діалектизмів в українській художній літературі. Житомир. XV Респ. діалектолог. нарада: тези доп. і повідомл.: до IX Міжнар. з'їзду. 1983. С. 180–181.
5. Волошук Л. Поліфонія художнього світу прози Марії Матіос. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/1734> (дата звернення: 14. 09. 2025).
6. Голобородько Я. Буковинська орнаментика М. Матіос. Вісник НАН України. 2008. №3. С. 66–73.
7. Гоцур Л. В. Діалектизми в новелах О. Кобилянської. URL : kulturamovny.univ.kiev.ua > pdfs > Magazine44-6 (дата звернення: 25.01.2019).
8. Гриценко П. Ю. Діалектизм. *Українська мова: енциклопедія* / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ, 2004. С. 146–147.
9. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Івано-Франківськ, 2010. 309 с.
10. Грещук В. В. Семантика гуцульського діалектного слова в словнику «Лексика гуцульського говору в українській художній мові». *Вісник Прикарпатського університету*. 2009. Вип. 21–22. С. 25–28.
11. Грещук В. В. Студії з українського мовознавства: вибрані праці. Івано-Франківськ, 2009. С. 347–360.
12. Гуцульські говірки: Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

13. Джугастрянська Ю. Три світи Марії Матіос. URL : <http://litakcent.com/2008/04/04/julija-dzhuhastrjanska> (дата звернення: 30.02.2025).
14. Дзензелівський Й. О. Українська лексикографія кінця 18 ст. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 297–300.
15. Дудик П. С. Поняття «розмовне мовлення» і «діалектне мовлення». *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: тези доповідей та повідомлень*. Київ, 1972. С. 10–12.
16. Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство*. 2008. № 1. С. 198–204.
17. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Київ, 1999. 304 с.
18. Єрмоленко С. Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози). *Питання мовної культури*. 1988. Вип. 2. С. 14–32.
19. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. *Мовознавство*. 1973. № 1. С. 3–15.
20. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. *Культура слова*. 1982. Вип. 22. С. 39–41.
21. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Київ, 1980. 276 с.
22. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 1978. 376 с.
23. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі. *Рідне слово*. К. 1971. Вип. 5. 52 с.
24. Колоїз Ж.В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. пр.* 2010. Вип.4. С. 97–116.

25. Коткова Л. І. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект : проблеми розмежування. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2012. Кн. 2. С. 26–29.
26. Литвин Ю. Особливості функціонування лексики в поетичних творах Марії Матіос. URL : <http://www.srw.kspu.edu/?p=911> (дата звернення: 18.12. 2018).
27. Логвиненко О. Художні клейноди Марії Матіос. *Літературна Україна*. 2007. № 20. С. 8.
28. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. №6. С. 3–12.
29. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови. *Мовознавство*. 1985. №6. С. 58–67.
30. Матіос Марія. *Солодка Даруся*. Львів, 2007. 188 с.
31. Матіос Марія. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги : повість. Львів, 208 с
32. Мислива Т. А. Діалектизми у жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ ст. (на матеріалі творів М. Матіос). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. 2011. Вип. 8. С. 267–271.
33. Монахова Т. В. Українська діалектологія: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Миколаїв, 2010. 128 с.
34. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. Київ, 1981. 162 с.
35. Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Мовознавство*. 1983. № 6. С. 18–25.
36. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.

37. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 Івано-Франківськ, 2009. 16 с.
38. Ніколаєнко І. О. До питання про «олітературення» діалектів. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2010. № 3 (21). Ч. 1. С. 223–227.
39. Ніколаєнко І. Особливості функціонування лексичних діалектизмів у драмі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Мовознавчі студії.* 2010. Вип. 3. С. 216–223.
40. Ніколаєнко І. О. Функція діалектизму в художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття. *V Міжнарод. Севастопольські Кирило-Мефодієвські читання: зб. наук. ст.* 2011. С. 221–229.
41. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія. *Українська мова.* Енциклопедія. Київ, 2004. С. 296–297.
42. Павлишин Г. Я. Багатство мовної палітри драми на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся» URL: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/philosophy/inf_pavlyshyn.
43. Пилинський М. М. З історії розвитку української лексикографії. *Дослідження з мовознавства.* Київ, 1982. С. 3–30.
44. Пирого Н. Г. Фразеологічне новаторство М. Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся»). *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2010. Вип. 23. С. 388–394.
45. Сердега Р. Л. Українська діалектологія: навчальний посібник Харків, 2011. 156 с.
46. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 711 с.
47. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
48. Сучасна українська мова: підручник / відп. ред. О. Д. Пономарів. Київ, 2001. 400 с.

49. Стилїстика української мови: навчально-методичний посїбник / за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський, 2017. 172 с.
50. Сучасна українська лїтературна мова: Лексика і фразеологїя / за заг. ред. І. К. Білодїда. Київ, 1973. 438 с.
51. Сучасна українська лїтературна мова: пїдручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ, 2003. 430 с.
52. Станївський М. Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам'яток XIV–XVIII столїття. *Питання історїї і діалектологїї схїднослов'янських мов*. Чернївцї, 1988. С. 3–21.
53. Українська мова. Енциклопедїя / за ред. І. В. Муромцева. Київ, 2011. 400 с.
54. Федюк Т. Спроба осмислити історїю: рецензїя на книгу Марїї Матїос. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/10/131022_book_2013 (дата звернення: 10.07.2019).
55. Фразеологїчний словник української мови / укладач В. М. Білоноженко. Київ, 1999. 984 с.
56. Франко І. Лїтературна мова і діалекти . *Зїбрання творїв*: у 50 т. Т. 37. Київ, 205–210.
57. Харчук Р. Б. Марїя Матїос: мїж традицїєю і стилїзацїєю. Сучасна українська проза : Постмодерний перїод : навчальний посїбник. Київ, 2008. С. 68–73.
58. Хобзей Н. Сучасне українське діалектне словництво // *Україна : культурна спадщина, національна свїдомїсть, державнїсть*. 2006. Вип. 15. С. 819–826.
59. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська лїтературна мова. Київ, 2000. 688 с.
60. Шуст Л. М. Ентомологїчна лексика захїднополїських говїрок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.

61. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Київ, 1987. 295 с.

62. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 1993. 215 с.

63. Ющук І. М. Українська мова: підручник Київ, 2003. 639 с.

64. Яворський А. Ю. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури. *Лінгвостилїстичні студії*: наук. журн. Луцьк, 2015. № 2. С. 230–236.

АНОТАЦІЯ

Проць В. В. Діалектизми у творчості Марії Матіос: лінгвістичний аналіз і методичні засади роботи з діалектною лексикою на уроках української мови: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 82 с.

У роботі здійснено комплексний аналіз діалектної лексики у вибраних творах Марії Матіос та визначено методичні засади її використання в шкільному курсі української мови й літератури. Уточнено класифікаційні типи діалектизмів, виявлено їх структурно-семантичні та стилістичні характеристики, окреслено роль діалектної лексики у формуванні індивідуального мовного стилю письменниці.

Педагогічний аспект дослідження представлений розробленням методичних прийомів, вправ і фрагментів уроків, спрямованих на формування мовної й лінгвокультурної компетентностей учнів засобами текстів М. Матіос. Наукова новизна полягає у поєднанні лінгвістичного й дидактичного підходів, систематизації діалектизмів та визначенні їх функцій у художньому дискурсі.

Ключові слова: діалектизми, діалектна лексика, Марія Матіос, художній дискурс, лінгвокультурний аспект; методика навчання.

ABSTRACT

Prots V. V. Dialectisms in the works of Mariia Matios: linguistic analysis and methodological principles for teaching dialect vocabulary in ukrainian language lessons: master's qualification thesis in specialty 014 Secondary education. Ternopil: TNPU, 2025. 82 p.

The thesis presents a comprehensive analysis of dialect vocabulary in selected works by Mariia Matios and outlines methodological principles for its effective use in the school course of Ukrainian language and literature. The classification types of dialectisms are clarified, their structural-semantic and stylistic characteristics are identified, and the role of dialect vocabulary in shaping the writer's individual linguistic style is defined.

The pedagogical dimension of the study is represented by the development of methodological techniques, exercises, and lesson fragments aimed at fostering students' linguistic and linguocultural competences through the texts of M. Matios. The scientific novelty lies in combining linguistic and didactic approaches, systematizing dialectisms, and determining their functions within the author's artistic discourse.

Keywords: dialectisms; dialect vocabulary; Mariia Matios; artistic discourse; linguocultural aspect; teaching methodology.